

ÉRTSÜK MEG EGYMÁST.

(A NEOLOGIA ÉS ORTHOLOGIA ÜGYÉBEN.)

JOANNOVICVS GYÖRGY

T. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Értsük meg egymást.

(A neologia és orthologia ügyében.)

(Olvastatott márczius 21-én és folytatólag május 2-án 1881.)

Értekezésem tárgya: Ballagi Mór »*Nyelvünk újabb fejlődése*« című munkája. (Olvasta a M. T. Akadémiának 1881. január 3-án tartott ülésében.)

E dolgozatot fontosnak tartom már tárgyánál fogva is; fontosnak, mert Ballagitól ered; és végre: mert megújítja e helyen a neologia és orthologia közötti harcot. Ez jól van így. A hallgatás nem oldja meg a kérdéseket; de megoldhatja az őszinte szó; legalább egyengetheti útját a sikeres megoldásnak. Tisztelt barátom Ballagi Mór tehát nagy szolgálatot tett volna a magyar nyelvnek, ha a csendet olyan felszólalással sikerül vala félbeszakítania, mely elősegíti az ellentétek kiegyenlítését, a kérdés tisztába hozatalát. A vitatkozás folyamának ilyen mederbe irányozása most már nem volt nehéz mindazok után, a miket az orthologia szóvivői a kérdés megvilágosítására éveken át mondtak, és mindama tények után, a melyek azalatt a nyelvújítás megbirálása és — mert az újítás sok jónak alkotása mellett szembeszökő hibákat is követett el — hibái kiigazítása mezején végbementek.

E tények meggyőzheték a neologia védőit arról az egyről, hogy az orthologia »nem fenyegeti«, még akarva sem »fenyegethetné« — Ballagi szavai szerint — »elborítással a múltat«, és így nem lökhetné vissza nyelvünket múlt századbeli állapotába. A kiben az évekig tartó küzdelem lefolyásának éber megfigyelése után sem szűnt meg ez aggodalom, e remélés, attól nem csodálom, ha élére állítja a kérdést, és csak megnehezíti, a helyett hogy elősegitené megoldását.

Nagyon sajnálom, hogy ezt tisztelt nyelvésztársamról Ballagi Mórról kell mondanom. Értekezése valóságos vész-

harang, melynek riasztó hangja im ezt hirdeti: »Nemzetünk félszázados összes szellemi munkája van megtámadva és pusztulással fenyegetve.« Ez sem több, sem kevesebb, mint az orthologia ellen másoktól már 1875-ben alapos ok nélkül emelt súlyos vádnak ma még kevesbbé igazolható megújítása. Ez ellen már nyelvészetünk érdekében is föl kell szólalnom.

Félreértések kikerülése végett kijelentem mindenekelőtt, hogy csak saját nézeteimet fejezem ki, csak a magam nevében szólok; és habár az új szók megbírálásánál követendő fölvetket és szabályokat illetőleg egyetértek is orthologus társaimmal, a részletes alkalmazás tekintetében feutartom véleményem szabadságát.

Az itt következő rövid vázlatban jelzem azt, a minék bizonyítására vállalkoztam:

Ballagi Mór tagtársam dolgozatának hibás a kiinduló pontja; és így következtetései sem lehetnek helyesek. Az értekezés szélsőségekben mozog; a nyelvmívelésről szóló elmélete a nyelvtudomány elveibe ütközik; végül: a tisztelt értekező, midőn az új szók elleni harcznak és »a nyelvészkedés mostani irányának« a veszélyességét iparkodik kimutatni, a nyelvújítás szóalkotó részének minden javítást kizáró védelmében önmaga követ veszélyes irányt.

A tisztelt értekezőnek a nyelvújítás ügyére vetett rövid visszapillantására csak azt jegyzem meg, hogy egyetértének vele, ha csak azt mondaná, hogy nyelvünk a mult század utolsó tizedében új kifejezések és szófordulatok meghonosítása s az előadás csinosítása tekintetében művelésre szorúlt. E művelésnek a többi neve lehet aztán fejlesztés, csinosítás, gazdagítás vagy akár újítás is. ¹⁾ A gazdagítás szükséges lehet akkor is, ha a nyelv nincs »elparlagosodva«; a minthogy nem is volt a magyar nyelv se »elparlagosodva«, se »póriasan lapos« vagy »izetlenül terjengős«, mint a tisztelt értekező állítja. Olvassuk csak Páz-

¹⁾ Irodalmunk történetében az utóbbi elnevezés szerepel; igen hibás pedig. Igaza van Brassai Sámuelnek, midőn »A nyelvújítás és Ballagi« című dolgozatában erősen kikel e kifejezés ellen. — Brassainak e munkája az »Ellenzék«-ben jelent meg; külön nyomtatban is kapható. Megemlékezem még róla értekezésem folyamában.

mán, Szalárdi, Listi, Zrínyi, Cserei, Faludi munkáit; találkozzunk ugyan ez írók műveiben latinos szókkal; de a magyaros, épen nem póriasan terjengő szerkezetek és szófordulatok olyan bőséggel is, a melyből, mint gazdag forrásból ma is folytonosan meritünk. De elismerem, hogy a nyelvnek voltak hiányai. Oly számosak voltak-e, hogy kipótlásuk okvetetlenül a Ballagi kiemelte forradalmat tette szükségessé? E kérdést nem vitatom itt. Úgy is válaszolok rá értekezésemnek egész folyamatában. A magyar nyelvnek akkori, állítólag póriás lapossága ellen már azért is tiltakozom jóeleve, mert arra nézve, hogy mi a beszéd lapossága, igen nagyon különbözik az én felfogásom a tisztelt tagtársamétól.

Az értekező annak kijelentése után, hogy Kazinczy Ferencz »a nyelvmívelést mindenestől a szépérzéknek és izlésnek rendelté alá«, Kazinczynak ez ismeretes mondatát: »A nyelvrontás is tiszteltes, ha szépet, jót ad« — választja saját fejtegetéseinek alapjául és kiinduló pontjául. Minthogy e mondatot maga is paradoxon-nak nevezi, nem szükség hibás voltát taglalnom; csak azt jegyzem meg, hogy az értekező eme paradoxonhoz a maga részéről hozzáfűzi a paradoxonok egész láncolatát. Azt mondja: »Kazinczy ama nyilatkozatában, úgyszintén nemzeti nyelvünk e nyilatkozat értelmében történt több mint félszázados fejlődésében, azon nagy igazság nyert mintegy anticipando kifejezést, hogy a nyelvalkotás nem a reflektáló ész, hanem a művészi közvetlenség szüleménye, mit is azóta a tudományos kutatás egész az evidenciáig kiderített és bebizonyított.«

Eleinte, megvallom, nem értettem e tételt. Hogyan: a művészi közvetlenség még nyelvet is bír teremteni?! Csakhamar láttam, hogy tisztelt barátom értekezése szerint ez is lehetséges. Azt mondja ugyanis ott, a hol az öröklött nyelvanyag folytonos átídomítása szükségességéről szól: »A létező nyelvanyag ezen átídomítása az eredeti nyelvalkotás műve folytatásának mondható, a mint ez szellemünk lényegében gyökerező törvények szerint, a reflexio hozzájárulása nélkül, benső szükségességgel történik.«

Az eredeti nyelvalkotás művének a folytatása semmi körülmény közt se lehet többé nyelvalkotás; csak nyelvmívelés

lehet; és az sem folyhat a tisztelt barátom előadta módon. Szerinte a nyelvmívelésnek egész munkáját a »műizlés, művészi közvetlenség, belső ihlet s ösztönszerűség viszik végbe. Hozzájárul a merészség is, ha kell. Mindezt együttvéve »nyelvművészet« szóval fejezi ki a szerző. Hát a nyelvészetnek semmi köze ehhez a munkához? Ugy látom, semmi köze! Ballagi szerint: a nyelvész — legalább a szótáríró és a grammatikus — nem is igazi nyelvművelő. »Az igazi nyelvművelő«, szerinte, »a költő, a szónok, a tudomány fölkent művelője (tehát minden más tudomány művelője), szóval mindazok, kik az ezer változatu gondolatokat és érzeményeket, melyek benső életüket betöltik, a beszéd segítségével másokba átönteni és azokban hasonló gondolatokat és érzelmeket életrekelteni képesek.« — Ez világosan azt jelenti, hogy igazi nyelvművelők azok és csakis azok, a kik a nyelvtudományt nem művelik. Ezek mind »nyelvművészek«, hogy ne mondjam: »nyelvalkotók«! Még csak az van hátra, hogy az új szócsoport kiegészítéséül a nyelvészt egyszerű »nyelvműves«-nek nevezzük.

Midőn tisztelt tagtársamnak szóban forgó elméletét talán kelletténél erősebben támadom meg, nem »pro domo mea« beszélek; vagy ha igen, teszem abban az értelemben, hogy az a műhely, a melyben a munkás dolgát végzem, a nyelvtudomány műhelye, a melytől a szóban forgó elmélet épen ott vitatja el kétségtelen jogait, a hol a nyelv művelése, fejlesztése munkájáról van a szó. Ez szélsőség, nézetem szerint, és nagyon is túlmegy azon, a mit Arany János (1875-ik évi főtítkári jelentésében) így fejez ki: »De másfelől a legszigorubb orthologia sem tilthatja meg, hogy a költő, ha lelke van, olykor, a hevülés percében, vagy jellemző kifejezés okáért új szót és szólamot ne teremtsen; a tudós, a fogalmak embere, sőt a közélet is elvont eszméinek vagy concrét új tárgyainak új nevet ne adjon.« Tehát a költő, a tudós és a többiek is alkothatnak új szokat. Ez nem azt jelenti, hogy csak ők vannak hivatva a nyelvész kizárásával végezni e munkát, és általában művelni a nyelvet. Arany nyilatkozata nem zárja ki azt, a mit én, mint nyelvész hozzáadok; azt tudniillik, hogy a nyelvtudomány emberének joga van, sőt kötelessége is, a közreműködése nélkül alkotott szót vagy szólást bírálni, netalán hibás voltát kimutatni és

helyébe, ha módjában van, kifogástalan szót vagy szólást ajánlani.

A nyelvgazdagítás munkájának csak úgy lehet kellő sikere, ha a nyelvten és a műizlés egymást támogatva és kiegészítve vesznek részt benne. Ballagi elmélete, mely az egész művelést a műizlés számára foglalja le, ellentétben áll e szerint a nyelvtudomány elveivel; az ösztönszerű, nem-öntudatos művelés fogalmának túlhajtásával pedig magának a nyelvújítás ügyének sem tesz jó szolgálatot. Kisfaludy Sándornak e dolgozatban idézett nyilatkozata épen azt mutatja, hogy ők, az írók, a költők tudták, mit tesznek: »a régi szavakat új divatba hoztuk — így szól Kisfaludy —; a hosszabb szavakat . . . megrövidítettük; . . . a megtalált gyökérszavakat másképen származtattuk és hajtogattuk, mintsem a közszokás cselekszi; a különböző vidékeknek szavaiból az alkalmasoknak látszótakat közönségesekké tettük s két szóból egyet csináltunk.« Tudták tehát, hogy a neologizálás módjainak egyik része — mert a másik rész szabályos volt — eltér a nyelvszabályoktól; de hitték, hogy ezzel is jó szolgálatot tesznek a nyelv ügyének. Ezzel csak azt akartam mondani, hogy Ballagi, a ki ösztönszerűnek mondja az újítást, tetemesen alászállítja értékét; mert úgy tánteti föl, mintha szabályos művei és a nyelvtörvénytől »cum grano salis« eltérő, de más tekintetben vonzó alkotásai is csak a véletlennek köszönnék létüket.

A tisztelt értekező, a kinek szóban forgó taglalásai szerint az orthológiának nem volt, nem is lehetett része a nyelvújító mozgalomban, most, hogy a mozgalom már rég véget ért, sem ismeri el az orthológiának azt a jogát, melylyel a nyelvújítás művének érvényességét bármely szóra nézve is kétségbevonhatja. Ballagi Mór a jövővel biztatja a nyelvészt; azt mondja ugyanis: »Ne kerüljessük tehát a dolgot, hanem mondjuk ki egyenesen, hogy olyan szokat, mint: *alany, anyag, igény, komoly, szerep, szerény, szilárd*, homályos értelmű főszóval¹⁾ és ép oly homályos erejű képzővel bizony ma senki sem merne alkotni; ne is merje senki; mert nem élünk többé a teremtő erejű *nyelvalkotás* forradalmi korszakában, és a

¹⁾ *Al, anyag, szer* nem homályos értelmű főszók.

nyelv mai fejlettsége mellett beérhetjük a nyelvnek törvényes eszközökkel való gazdagításával.« Ha mind csak olyan volna az új alkotás, a minők az itt elsoroltak — ilyen pedig sok van, — szót sem szólnék. Ámde vannak az új szók közt olyanok is, a melyeket a megtettesült nyelvrontás szentesítése s felbátorítása nélkül fentartani nem lehet. Az ezekkel való elbánás módjára nézve nem állok egy téren tisztelt barátommal; pedig elfogadom következő tételét: »A meglévő afféle kifejezésekre nézve azonban máskép áll a dolog. Azokat, ha az irodalom által forgalomba hozva közkeletűekké váltak, és nem nélkülözhetők, mert érezhető hézagot töltenek be, a használatból kitagadni most már« — — — (saját szavaimmal fejezem be) nem volna célravezető eljárás (19. l. alul).

A kérdés itt ez: mely szók azok, a melyek nélkül el nem lehetünk és a melyek érezhető hézagot töltenek be? A Ballagi jegyzékében foglaltak-e, még pedig mind különbség nélkül, az 1865-ben termett szép *vigardá-t* is hozzászámítva? Eszók egy része nem tölt be érezhető hézagot; vagyis az elejtésök-szülte hézag legott betölthető. Megjegyzem még, hogy a Ballagi jegyzéke korántsem teljes. ¹⁾ Beh sok ilyen szó található még a különféle szótárakban; és használatos is az illető körben, a melynek a számára készült; talán nagyobb mértékben használatos, mint sok olyan, a mely a jegyzékben szerepel. Sok ilyen szó ma is egyre támad; meggyőződtem róla. Mi történjék mindezekkel? Ezeket is külön jegyzékbe foglalva csatoljuk oda a »salvus conductus«-beli főjegyzékhez? Oly könnyű-e megállapítani, melyek váltak »az irodalom által forgalomba hozva, közkeletűekké«? Nem értem tehát, mi módon lehessen az »uti possidetis«-elvet nemcsak kimondani, hanem életbe is léptetni?

Még egy fontos kérdés támad: A nyelvújításnak több mint félszázados munkája — mint a melyet Ballagi kívánsága szerint érintetlenül kellene hagyni, — melyik évben, hónapon és napon végződött be, hogy megtudhassuk, mely napon éled föl az e munkával szemben a múltra nézve felfüggesztett nyelvtörvények érvényessége, és mikor kellett valamely rossz új szó-

¹⁾ Nem is szabatos. Olyan szók is vannak benne, melyeket nem a neologia alkotott.

nak keletkeznie, hogy szabad legyen számkivetését javasolni? Látni ezekből, hogy a mit a tisztelt értekező akar, az egyáltalában nem foganatosítható. Csak két módja van a fénforgó ügy elintézésének: vagy az, hogy az Akadémia maga rendelje el a különböző szótárak átvizsgálását; a mi mindenesetre igen kívánatos (a jogi műszótárt illetőleg már meg is történt az első lépés az első és a második osztály körében); — vagy az, hogy a nyelvész, író, költő, tudós és mindaz, a kit az ügy érdekel, sorolja fel a határozottan korcs kifejezéseket és javasoljon, ha tud, szabályosakat; a többinek pedig, ha csak némileg elfogadható, hagyjunk békét mindnyájan. »Tertium non datur.«

Nincs az irodalom termékei közt egy olyan új szó, mely a szóban forgó hatvanévi időszakba bele ne esnék. Ha tehát ez időszak műveit bántani nem szabad, nem maradna más hátra, mint annak a kimondása, hogy »a holnaptól kezdve keletkezendő szabálytalan szókat süjtani fogja a nyelvtörvény.« Kinek kellene ezt kimondania, és a ki kimondja, mi módon hajtja végre? Én nem tudom. Ha mármost a tisztelt értekező még azt is rosszalja, hogy általában kemény bíráló alá vesszük a nyelvújításnak egyes alkotásait; még azokat is, a melyeknek kiirtását nem javasoljuk, — akkor bátran kérdezhetem: mi haszna, ha elismeri is, hogy az orthologia működése egy »alapjában jogosult mozgalom«; de hozzáadja, hogy »elfajult stb.« (24. l.) — Ha elfajult, akkor volt olyan időszaka is, a melyben helyesen működött. Hát a Nyelvtörténet évtizedekkel megelőző orthologia, ha nem is oly rendszeresen, mint a »Nyelvőr«-ék, folytonosan bírálta a nézete szerint rossz új szókat. Én már részt vettem abban a munkában; sőt közreműködtek benne olyan nyelvészek is, a kik most megtámadják ugyane munka folytatását. Még a Nagy-Szótár is orthologizált akkor és nem egy új szót helytelenített. Ballagi Mór is 1874-ben megjelent »Német-Magyar Pótszótára« előszavában, — a melyet most idéz — »korcsalakoknak« nevezte a *hátírni*, *kéjutazni*, *gondviselni* szókat. (21. l.)

Mindebből azt kell következtetnem, hogy még akkor nem fajult el az orthologia. Ez csak később történhetett meg, mikor a tisztelt értekező és mások, részben ugyanazon hibás új alkotá-

sokkal szemben más álláspontra tértek. Dolgozataim egyikének (>Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez<; olvastam 1870-ben május 16-án és június 16-án) akkori bírálói: felejthetetlen Toldy Ferenczünk és tisztelt tagtársam Hunfalvy Pál nem kifogásolták azt, hogy igen számos új szót helyteleníték és más kifejezéseket javaslok benne.

Ponori Thewrewk Emil és Imre Sándor, mindnyájunk előtt ismeretes pályamunkáikban a hibás szólásokon kívül — a mi az Akadémiától kitűzött kérdésnek szorosán vett tárgya volt, — számtalan új szót támadnak meg, mégpedig részben a meglévő jó szók elősorolása mellett; — és a tisztelt Akadémia megjutalmazza az egyiket, megdicséri a másikat, egy árva szóval sem hibáztatván azt, hogy a szerzők az új szokat is bolygatni merészelték. Megjegyzem, hogy az akkori munka-bíráló bizottság három tagjának egyike: tisztelt barátom Ballagi Mór volt. Ez 1872-ben történt. Mi fiatalabb nyelvészek — ezen a téren huszonegyéves vagyok — bátran és semmi rosszat nem gyanítva, folytattuk a munkát; a többi közt az ugyanazon évben a M. T. Akadémia paizsa alatt létrejött »Magyar Nyelvőr«-ben, a melynek programja e szavakon kezdődik: »Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes *szóalkotásokat* hozott forgalomba, a *helyesség viszszaállítását.*» Ez csak világosan szól.

És ime 1875-ben, derült égből lecsap a villám; és kísé-
rője, a dörgés azt tudatja velünk, hogy a mit cselekszünk, az a nemzettől már szentesített félszázados műnek vakmerő megtámadása. Ez a fordulat, megvallom, meglepő volt; de nem mi okoztuk. E szerint a tisztelt értekező ama kijelentésének, hogy a szóbíráló mozgalom az ő »alapjában jogosult volt«, nemcsak a »nyelvőri«, hanem az ezt évtizedekkel megelőző orthológiára nézve is csak akadémikus értéke lehet. Ballagi Mór tehát csak a Verseghi orthológiáját tartja jogosultnak; mondja is a 23. lapon: »Bizony nagy ideje, hogy kibontakozzunk a tulzott újítás idétlenségei szülte visszahatás befolyása alól, mely annál veszedelmesebb, *mentül inkább indokolt volt első föllépésekor* stb.« — »De mortuis nil nisi bene.« Az akkori reactio ma már nem pusztíthat. Az még a *vigardá-t* sem bántathatná. De

a most élő reactio, Ballagi szerint, ártalmas és veszedelmes; mert még olyan szokat sem kimél, mint: *jöveszt, moneszt, önkivület, hordszék, dörrszeköz, durrlég* stb. — Az orthologia szóban forgó jogosultságának először is a dolog természete, a nyelvtudomány elvitázhatatlan joga és — hogy különösen a Nyelvőr működését illetőleg kétségtelen tényre is hivatkozzam — e folyóirat programjának idéztem pontja szolgál alapjául.

Áttérek a tisztelt értekezőnek az új szók védelmében felhozott okai bírálatára. Az orthologia részéről elősorolt adatokkal szemben egyik erős fegyvere a nyelvérzék, a »nemzeti nyelvérzék.« Ha például — minden csak képzelhető adatra hivatkozva — megróvjuk az olyan alkotásokat, mint: *dörrsfa, dörrszeköz, dörrs-orvoslás; lökerő, nézpont, látélet, lettár, hallcső, hallszere* (kérem: nem a *halnak a csővéről* vagy *szerveiről* van szó!) azt mondja rá, hogy ezek közkeletűekké váltak a nélkül, hogy a nyelvérzék legkevesebbé is megütközött volna bennök. Erre azt felelem, hogy a nyelvtörvényből s élőbeszédből merített tömeges adatokat nem döntheti meg a nyelvérzék nyugodtan-maradása. Eszem ágában sincs a nyelvérzéknek sok tekintetben hasznos voltát kétségbevonni; de másfelől kijelentem egész határozottsággal, hogy a nyelvérzék nem ritkán eserbennhagyja az embert. Tapasztalhatta ezt mind-egyikünk. Így például: a *bizottmány* szóban csak akkor ütközött meg nyelvérzékem, mikor tisztelt barátom Greguss Ágost e szónak hibás képzésére figyelmeztetett; tudtam pedig, hogy a *mány mény* nem járul részesülőhöz; nem mondjuk: *küldött-mény*. Szabályos alakja: *küldöttség*; tehát: *bizottság*. A nyelvérzék gyakran szórakozott vagy álmos. Ilyenkor meg kell lökni, legalább meglegyinteni; ekkor legott figyel és fölberzen az illető szó ellen; de ez már nem az ő érdeme. Épen így jártam az *esernyő*-vel is. Egy nöcselédem, mindamellett is, hogy tőlem mindig *esernyő* szót hallott, mindannyiszor *esöernyőt* mondott. Hát az én nyelvérzékem ez esetben tunya volt; az övé, minthogy otthon nem hallott ilyesmit, kényes volt. Meg vagyok győződve róla, hogy az ő nyelvérzéke berzenkednék a szók ellen; *varr-gép, köt-tü, szór-lapát*, ha hallaná; azért épen az ilyen alakok védelmében nem kell vala Ballagi Mórnak a nyelvérzékre hivatkoznia.

A főnévül használt *vizsga* szóval már jobban jártam. A míg csak ezt hallottam: *vizsga* szem, *vizsga* tekintet, nyugodtan maradtam; de mikor később azt mondták: »Le teszi a *vizsgákat*«, borzongott a nyelvérzésem. Oka egyszerű. A szónak ez a használata meglepett. Melléknév is, főnév is ugyanaz a szó! Ez sok. Utána néztem *Kresznerics*-ben; ott csak *vizsgaság* szót találtam: »*versutia, petulantia*. M. A. Radix itaque huius vocis esset: »*Vizsga*«, et hinc *vizsga-al, vizsgál*.« — Tehát *vizsga* melléknév. Ezt a szereplését nem is bántom. A Nagy-Szótárban benne van; de ott is csak mint melléknév, és a többi közt a következő magyarázattal: »Az újabb korban föllevenített szók közé tartozik. *Vizsga* kémelek, örök. Átv. *vizsga* szem, *vizsga* tekintet. Dívatba jött főnévül is használni, *vizsgálat* helyett; de ezt nem helyeselhetjük; mert a magyar a mellék- és főnevet — a részesülők kivételével — nem szereti összezavarni.« *Vizsgáz* épen nincs a Nagy-Szótárban. Nos hát *vizsga* főnév (*examen*) és *vizsgáz* (*deponit examina*): ez a szópár, a melyet tisztelt barátom annyira védelmez, nemcsak az »*Antibarbarus*«, hanem még a Nagy-Szótár szerint is rossz. De visszatérek a nyelvérzékre, hogy befejezzem erre vonatkozó észrevételeim sorát.

Azt mondják: »A nemzeti nyelvérzék nem ütközött meg a kérdés alatti szókban.« Megütközött-e a germanizmusokban? Megakadályozta-e keletkezésüket? Nem; hanem kénytelenek vagyunk a nyelvtörvényekhez folyamodni, hogy legalább lassan-lassan sikerüljön kipusztítani a mótelyt. A nyelvjavítás terén e szerint a nemzet nem a nyelvérzékét hívja segítségül, hanem a nyelvtudományt. Avagy talán kétféle nyelvérzék van: egyik a szólások, másik a szók számára? De felhívom a közönség figyelmét tisztelt tagtársunk saját kijelentésére, a mely, úgy látszik, nagy engedményt tesz e részben az orthológiának. Az értekezés 23-ik lapján a többi közt ezek állnak: »A Nyelv-örék bizonyára csak úgy tudják, mint ellenfeleik, hogy a nyelvfejlődés folyamában mily nagy szerepet játszik az az öntudatlan, ösztönszerű lélekműködés, melyet nyelvérzéknek nevezünk stb.« — Folytatólag mondja az értekező, hogyan kellett volna Szarvas Gábornak a gúnyos kifejezések mellőzésével válaszolnia azoknak, a miket annak idejében felejthetetlen Toldy-nk, »a

nemzet közhelyeslésében nyilatkozott nyelvérzékre hivatkozva« mondott — — — »a mint a dolog mivolta megkívánta (Szarvas Gábornak) úgy kell vala szólnia: »Igen is, a nyelvérzék alkotó, teremtő erő, de a nyelvtudomány a szabályozója.« Ezt Ballagi mondja, nem én. Az orthológiának ennél nagyobb elégtétel nem kell. De ez aztán le is rontja mindazt, a mit az értekező eddig a nyelvmívelésnek szerinte egyedül hivatott tényezőiről állított. További fejtegetései nem hangzanak ugyan egybe idézetem mondatával; de nekem jogom van mindvégig ragaszkodni hozzá.

A tisztelt értekezőnek neologia-védő másik erős fegyvere az irodalmi nyelv. Azt mondja: »Az orthológiától megrótt ez meg az a szó ott áll jeles íróink műveiben; ott van Vörösmarty-ban, Petőfi-ben, Arany-ban stb.« A jeles írókra hivatkozásnak nagy nyomatóka van kétségkívül; de csak akkor, ha a hivatkozás a bizonyításnak nem egyetlen forrása, hanem ha karöltve jár a mostani irodaloméit megelőző, valamint a népnyelvből merített adatoknak is a felsorolásával. Magától értetik, hogy ugyanez eljárást tartozik követni az orthologia is ott, a hol kifogást tesz valamely új szó ellen. És ha csakugyan teljesíti ezt a kötelességet, akkor felhordott adatai és okai a jeles írókra való pusztán hivatkozással megczáfolyva nincsenek. Vagy csak az egyszerű szókra nézve ne legyen szabad ugyanazt tennünk, a mi a szólásmódok, szókötés, szórend és a nyelvtani alakok megfigyelése és megbírálása terén a nyelvészet szakadatlan tevékenységének a tárgya? Az a kórság, mely a kores szólásokkal árasztotta el a nyelvet, a szóalkotást sem hagyta érintetlenül. Lassan-lassan elhalt sok régi jó kifejezés, és helyökbe léptek idegenszerű alakok, a melyek — Ballagi tagtársunk nagy megelégedésére — »a csiszolt idegenhez simulni kényszerültek« (4. l.). — Elismerem azt, hogy a szóval és a szólással minden tekintetben azonnádon elbánni nem lehet; nem is teszi az orthologia. A magyartalan, vagy más oldalról helytelen szólásoknak egytől-egyig való kiirtását tűzte ki céljául; míg a nem szabályos új szóknek az egészhez mérve csak igen csekély részét rója meg azzal a szándékkal és azt javasolva, hogy más alkotások lépjenek helyökbe.

A nyelv gyakorlati használatának a szabályozása tehát szükségképen kiterjed az irodalom termékeinek mindenikére, és a nyelvbéli előadásnak minden ízére, a teljes mondattól le a legkisebb szócskáig; és én nem tehetem föl iróinkról — sokkal külön fogalmam van róluk — hogy akár a legjelesebbek is közölők, vagy helyesebben talán: hogy épen a legjelesbek a műveikben előforduló minden egyes szó számára döntő erőt követeljenek olyan adatok ellenében, melyeket a nyelvész a kutatásnak minden meglévő forrásából merítve állít szembe az ilyen szóval. Midőn itt magamról akarok szólni, nem fontoskodásból teszem. Én is lehetőleg jól iparkodom beszélni és írni, és — hogy a szorosan vett tárgynál maradjak — olyan kifejezésekkel nem élni, a melyek kifogás alá eshetnek; és ime, ha be-betekintek korábban kelt dolgozatimba, ott nem egy olyan szóra bukkanok, a melyet ma megróni vagyok kénytelen. Székfoglaló értekezésemben (1869-ben olvastam) *vonzervo* szót találok. Tehette ezt ugyan a sajtóbeli javítónak (*javítónoknak!*) is nyelvújító keze; mert nálunk igen sokan nyelvészkednek; de szintoly könnyen tehetette saját kezem is. Hát én is az új alkotások körében nőttem fel, s a legtöbbszörrel együtt öregedtem meg. Nem marad más hátra, mint megmutatnom Joannovics Györgynek, hogy székfoglalójában helytelen összetételt használt. Ennyit az irodalomra hivatkozásról. Szükség esetében hivatkozik a tisztelt értekező a nyelv szellemére, meg a népnyelvre is. Hol és minő sikerrel, majd meglátjuk.

És most vizsgáljuk a szókat. A nyelvújítás-alkotta szókat három nagy csoportra osztom. Az elsőbe a kifogástalanok esnek. Kifogástalanok azért, mert »megvoltuk jelentés és alak tekintetében, egészőkre s egyes tagjaikra nézve is magából a nyelvből világosan igazolható«. (Nyelvőr IV. k. 49. l.) Az ilyen szókban ugyanis: az alapszó tiszta, átlátszó; a képzőnek értelem-határozó ereje érezhető; működése pedig megfelel a nyelv természetének.

A második csoportba eső szók már nem tartoznak a kifogástalanok közé; mert nincs meg bennök az itt elsorolt tulajdonságok egyike-másika. Az ilyen szók kiküszöbölését azért nem javasolja az orthologia, mert részint már a népnyelv tulajdonává lőnek, részint olyanok, a melyeknek alkotó részei

a nyelvérzék előtt ismeretlenek, és a melyek különben is nagy körben elterjedtek; némelyikökre már a történet is ráadta szentesítő bélyegét.

A harmadik osztályba a minden tekintetben rossz szavak esnek. Az ilyen alkotások a nyelv természetével ellenkeznek, és szervezetét támadják meg; ennél fogva szabályos szókkal pótolandók. Vannak ez osztályban is olyan szavak, a melyek kiirtását nyomós okokból nem javaslom. Főfeladatomban az, hogy az alakítás módjainak bizonyítsam be szembeszökő fonákságát. Egyes szók sorsa sokféle körülményektől függ. ¹⁾

Első osztályú szókat nem sorolok elő.

Mint hogy a második osztály minősítésénél a népnyelvi szóalakítás is megvan érintve, ide iktatom Budenz Józsefnek erre vonatkozó szavait: »Az irodalmi nyelv mindenütt többé-kevésbé anachronistikus, a mennyiben a nyelv elmúlt korszakaiból is megtart szókat és nyelvalakokat; s nagy oka is van nem követnie a népnyelvnek minden esetleges elszegényedését vagy megfogyatkozását.« — — — »De a népnyelvi szóképzés fent jelzett tárgyalásával legalább tiszta tudatot fogunk nyerni a felől, hogy mennyiben és miben jár az irodalmi nyelv szókinésbeli szaporodása egy nyomon a népnyelv fejlődésével és vajjon az eltérés csak épen a szükségesnek mértékére szorítkozik-e?« (Nyv. I. k. 12. l.) E tételnek és az irodalom mezején végbement tényeknek is a lehetőségig való számbavételével kívánok eljárni.

A másodosztályú szók mutatóványai: *Adag, anyag, lényeg, mérleg, összeg, tömeg*; — *lény, tény; erény, szerény; példány, regény*; *alany, viszony*; — *állam, elem, jellem, szellem*; — *elv, terv, szerv*; — *tanár, tükör*; — *komoly, kísérlet (experimentum)*.

¹⁾ Brassai (dolgozatát már megemlítettem) újra ajánlja azt a javaslatát, a melyet ezelőtt hat esztendővel a Neo- és Palaeontologia ügyében tartott értekezésében terjesztett az Akadémia elé. Két rovathba sorolja a szókat. Az elsőbe a koreásokat teszi; a többit mind a másikba. Pusztító műtétele régiebb alkotásokra is kiterjed. Erre a térre nem követtem. Ő nem tartja szükségesnek, hogy a kivetendő szavak helyébe másokat ajánlgassunk. Nem osztozom nézetében. A nyelvész ne csak kritizáljon, hanem javasoljon is egyúttal jobbat annál, a mit megrótt. Ez nem esorbítja tekintélyét.

Czég (*czéger*-ből), *czím* (*czímer*-ből), *gép* (*gépely*-ből); és így tovább: *rag*, *rém* stb.

Hogy miféle szabálytalan, vagy legalább is kétes szabályosságú alkotások azok, a melyeket, véleményem szerint, érintetlenül kell hagyni, indirecte kitetszik majd a harmadik osztálynak lehetőleg részletes tárgyalásából.

Lássuk a harmadik osztályt.

I. Képzések.

A nyelv szellemével és természetével ellenkezik minden olyan alakítás:

I. a melyben a tö és a képző külön-különvéve kifogástalanok ugyan, de nem működhetnek együtt az illető szóban; mert a képző nem alkalmas a neki számtal működés végzésére.

a) Ilyen alakítás az, melyben az *ály ély* képző névtőhöz ragad; pl. *szivély*, *ünnepély*.

Az *ály ély* képzőnek deverbális természetét kimutató példák (*asz-ály*, *vesz-ély*, *szab-ály*, *szeg-ély*, *akad-ály* stb.) sokkal számosabbak és biztosabbak azoknál, a melyek másféle szerepkörére látszanak mutatni: *lap-ály*, *szem-ély*, *csék-ély*. Helyesen csak úgy járunk el tehát, ha az említett biztos alapon alkotjuk az új szokat. Ezenkívül az a kérdés is fölmerül mindannyiszor, ha vajjon érezhető szükségét pótol-e az illető új szó? *Szivély*-re például legkisebb szükség sincs. Van *szívesség*, *nyájasság*. Nem is igen használatos a *szivély* (*Herzlichkeit*); csak származékai *szivélyes* (*herzlich*) és *szivélyesség* kaptak lábra; pedig *szíves*, *nyájás* és *szívesség*, *nyájasság* ugyanazt fejezik ki. — *Ünnepély* helyett mondhatjuk: *ünnep*, illetőleg *ünneplés*; *ünnepiség*; — *ünnepélyes* helyett: *ünnepies*; *ünnepélyesség* helyett: *ünnepiesség*. — Ezekben: *kedély*, *ned-ély*, *tök-ély* a tö is kifogásolható.

b) Szabálytalan az *ász ész*, és ennek kapcsán az *et* képzőkkel alakult szóknak egy kis csoportozata, mely a nyelvújításnak utóbbi időszakába esik. Példák: *gazdász*, *bölcsész*; *gazdász*, *bölcsész*; — *festész*, *költész*, *építész*, *szülész*, *nevelész*, *gyakorlász*; *festészet*, *költészet*, *építészet* stb.

Az *ász ész* névképző kizárólag a tárggyal bánás fogalmát fejezi ki. *Gazdász* e szerint annyit tenne mint *gazdák*kal, — *bölcsész* annyit mint *bölcsékek*kel *bánó*. Azt, hogy *bölcsész bölcs dolgokkal foglalkozót* jelent, erőltetett magyarázatnak tartom. Itt a szóknak a *jelentése* nem fér össze a képző működésével. Szabályos alkotások ezek: *gazda*, *gazdaság*; *bölcselő*, *bölcsélet*; *bölcselkedő*, *bölcselkedés*.

Az *ász ész* csak főnevekből alkot főneveket: *vad-ász*, *hal-ász*, *kert-ész*, *rév-ész*; — igékből igéket alkot: *vakar-ász*, *legel-ész*, *hever-észik*. Csak a régi *merészik*-ből képződött *merész* melléknév; a Bécsi Codex magyarázata szerint a *merész* ő-jének elhagyásával. De nincsenek általában *vakarász*, *legelész*, *heverész* nevek; nem hogy mesterséget, művészetet, egy szóval: rendes foglalkozást jelentő ilyetén főnevek volnának. Nyelvünk egész múltja ezt bizonyítja. Hamis analogián alapulnak tehát az új alkotású főnevek: *költész*, *festész*, *építész* stb. A Nagy-Szótár azt mondja, hogy az ilyen alakítás »nincs épen nyelvünk szabályai ellen, mert van régi szónk: *természet*«. Nagy ám a különbség e két tétel között: »nincs épen«, és: »épen nincs nyelvünk szabályai ellen.« Csak az utóbbi mondat bizonyítana valamit. Az egész elmélet egyetlenegy szóra támaszkodik; és ez az egy szó is cserben hagyja; mert nincs mellette *termész* névszó, mely a *festész*, *építész*-féle képzést igazolhatná.

A másik ok, a melylyel a Nagy-Szótár az új alkotásokat támogatja, a »szabatoság« vagyis: a *míves*-t a *művész*-től szorosán megkülönböztető elméletnek a fenforgó szókra kiterjesztése. A *költő* cikkekcskéjénél csak azt mondja: I. *költész*; mégis ott idézi három költőnk verseit: »A *költő* csak versben lát jó napot. Vörösmarty — stb.« Itt tehát: *költő* már csak az elavult nyelvben jelent *művészt*; az újabb nyelv szerint egyszerű *versfaragó*! — A *festész*-nél még világosabban nyilatkozik a Nsz.: »*Festész* képző *művész*, ki stb.« A végén pedig: »A *festő* nem *művész*, hanem *míves*, *mesterember*«. Azután: *festő* I. *köz*- és *régiebb* nyelven a. m. *képző művész*; az újabb nyelven, szabatoság kedvéért: *festész*. E szerint az újítás beköszöntéig így beszéltünk szabatosan: »*festői szépség*, *költői gondolat*!« most így kell beszélnünk: »*festészi szépségü tájék*,

költészi gondolat! Talán még így is: »Péter csak fordító; Pál valódi fordítász.« Ebből aztán lenne: *fordítászat*. A magyar nyelv nem ismer ilyen különbséget a *juhás juhász, ökrös ökrész, tehenes és tehenész* között. Avagy talán még ezeket is így különböztessük meg egymástól? Ez elmélet szerint *író* is csak *másolót* jelentene, *írász* pedig *valódi író*t. Ámde itt már meg van fordítva a dolog: *írász* ugyanis a Nsz. szerint 1. egyszerű leíró; sőt a szokás pajzanságánál fogva 2. »gúnyneve oly írónak, ki a tudós írónévet bitorolja.« — Ez az egy eset, mint látjuk, feje tetejére állítja az egész új rendszert. Kérdem: szabad-e így bánnunk a nyelvvel? És a nyelvújítás védői az orthologiának teszik azt a szemrehányást, hogy megingatja mindazt, a mit több mint félszázadon át legjobbaink irtak. Hisz a szóban forgó elmélet a mai irodalom nyelvét is kétfelé osztja, s egy tollvonással elavúlt magyarsággá teszi benne mindazt, a mi az új divatú »szabatosság« elvéhez nem alkalmazkodik!

Ha *festész, költész, történész* stb. nem szabályos alkotások, akkor *festészet, költészet, történészet* stb. sem lehetnek azok. Nem is dínak ezek: *festész, költész*. De mondhatná valaki, hogy »nagy szükség van a *festészet, költészet* stb. ilyen alkotású szókra; maradjanak meg ezek *festő, költő* nélkül.« Csakhogy ez lehetetlen; mert már a *kertészet*-féle képzés is — *kertészni* ige nélkül, erőltetett alkotás; de kimentí legalább a *vadász* ige és *vadász* név analogiája, vagyis a közös *ász ész*-adta kapocs. A *festő*-tól a *festészet*-re, a *költő*-tól a *költészet*-re ugrásnak még ennyi mentsége sincs. *Festész* helyett mondjuk tehát: *festő, képiró; festészet* helyett *festés, képirás; építész* helyett *műépítő* vagy *építő művész; történész* helyett *történetíró. Történetész* legalább szabályos képzésű, *történész* nem az, és ezenfölül kitűnik még furcsa jelentésénél fogva is: *történeszni* ugyanis nem jelenthetne mást, mint *folytonosan történni*; és így *történész*ű, s az ő elhagyásával *történész* — emberre értve annyi mint *folyton-folyva történő*. Szülész ugyanez elemzés szerint: *nő* vagy *férő, a ki folytonosan szül*.

»Majd aztán kiküszöböljük a törvénytelen képzésű *költészet* szót és mondjuk *versszerzésnek; költészetant versszerzés-tudománynak*« — mondja Ballagi Mór. *Költész, költészet* az én nézetem szerint törvénytelen szók igenis; de kiküszöbölésök

esetére sem kellene *versszerzés-t, versszerzés-tudomány-t* mondanunk, hanem ezt mondanók: *költés* (Kazinczy, Kölcsey, Bajza korában ezt a szót használták), vagy ezt mondanók: *költő művészet: ars poetica*; végre *költészet* helyett *költésant*. Tudom, hogy ma legmagyarabb írónk is *költészet* szóval élnek; de lény az is, hogy e szó a Nyelvörben, Antibarbarus-ban s »Magyartalanságok«-ban nem áll a kiirtandó szók között. Miért védi tisztelt barátom a *költészet* szót a Nyelvör-ékkal szemben, a kik meg nem támadták?

E rovatba esnek: *ok-mány, jel-vény, orv-mány, bizott-mány, fölül-et, ünkiül-et*; továbbá: *jöv-eszt, men-eszt*. Ez a kettő még az esetre is korcs, ha megáll Simonyi Zsigmondnak a *meneszt*-re vonatkozó taglalása. (Ennek a bírálásába nem bocsátkozom ezúttal.) *Jöveszt* nem fejezi ki a *producit* fogalmát, és így *jövesztő* sem a *producens*-ét. *Menest* fölösleges szó. A *küldöttséget* — ha nem akarjuk *küldeni* —, *indítjuk, bocsátjuk* valahova. Ide sorolhatók még: *bizonyl-at* e h. *bizonyíték*. (*Bizonyol* a. m. *bizony* szóval erősít vmit); — *helyettesít* e h. *pótól*. *Helyettesít* csak ezt jelentheti: *helyettesé tesz, substituit*. Ennek: *supplet pótól* felel meg és *helyettes*.

c) Szabálytalanul alakultak a következő fosztó-képzős szók: *népszerűtlen* (ez ott áll Ballagi szójegyzékében), *célszerűtlen, korszerűtlen, valószínűtlen*; — *kedvezőtlen, egyenlőtlen, feleltelen*; — *félénkítelen, érzékenytelen, fogékonytalan*. — Hibásságuk abban áll, hogy egyazon szóban olyan képzők működnek együtt, a melyek egyike határozottan állít (affirmál), másika határozottan tagad. Ez a kettő kizárja egymást épen úgy, mint az *igen* a *nem*-et és megfordítva. Ezért nem mondjuk: *szórnj-as-talan*, hanem mondjuk *szórnj-atlan*; nem: *lát-ott-talan*, hanem *lát-atlan*; nem: *kell-ö-tlen*, hanem *kell-ellen*; nem: *vigyáz-ó-tlan*, hanem: *vigyáz-atlan*; nem: *gyönyör-ü-tlen*, hanem *gyönyörűség-telen*, vagy az újabban rövidült *gyönyör* tövel: *gyönyörtelen* stb. — A fosztó képző tehát névtők (többnyire főnevek) és igetők után ragad, és kerüli az érezhetően állító jelentésű *s, t tt, ó ö, á ü* képzőket. E világos szabály mellett nyelvünk egész múltja tanúskodik. A szóban forgó visszásságra — jelesül az *ö ü*-képzős melléneveket illetőleg — Vadnay Lajos tisztelt barátom s nyelvésztársam hívta

fel a közönség figyelmét a »Pesti Napló« 1867. 81. számában. Később én róvtam meg e képzést 1870-ben, 1874-ben és újabban is; kimutatván a többi állító, igenlő képzőnek is a fosztó képzővel összeférhetetlenségét. Ilyen képzők, a már elősoroltakon kívül még ezek: *ánk énk, ony eny (ékony ékeny) atag eteg.*

Hibás szók tehát ezek: *kedvezőtlen, egyenlőtlen, hasonlótlan, népszerűtlen, félénytelen, érzékennytelen* stb. Szabályos formájuk: *kedvezetlen, egyenletlen* vagy inkább *egyenetlen* (mondjuk is: *egyenetlen harc, egyenetlen fegyverek*), *hasonlatlan*; — *féletlen* vagy inkább *féléstelen, érzéketlen* vagy *érzéstelen*. A *népszerűtlen-t népietlen* pótolhatná, ha a *popularis* számára a *népies* szót sikerülne lefoglalni.

Ismételt felszólalásunkra egypár-sornyi czáfolat jelent meg a Nagy-Szótár VI. kötetében. Ott *Talan, telen* 2. alatt ezek állanak: »s itt még csak azt jegyezzük meg, hogy ezek (t. i. *tisztátalan, boldogtalan* stb.) bizonyosága mellett nincs alapja azon véleménynek, hogy ezen képzők melléknevekhez nem járulhatnak s az ujabbkori *egyenlőtlen, kedvezőtlen, népszerűtlen* stb. alakítások helytelenek volnának.«

Nem azt mondtuk mi, hogy a fosztó képző egy melléknévhez sem járul; hanem azt mondtuk, hogy csak olyanok után ragad, a melyeknek homályos értelmű képzőit nem érezzük (*egy-etlen, boldog-talan, bátor-talan* stb.). De még ezek is csekély számúak.

A Nagy-Szótárnak említett taglalása határozottan ellentmond annak, a mit az *érzékennytelen* szóról mond. Ott ez áll: »nem helyesen alakított szó, *érzékellen* vagy *érzéstelen* helyett« (azaz: nem helyes, mert a fosztó képzővel nem fér össze az *eny, ékeny*). Ezzel az egy kijelentéssel a Nsz. teljesen lerontja másik okoskodását. Mi lehet az oka e kézzelfogható ellenmondásnak?

Az »Antibarbarus« helyesli a következőket: *valószínűtlen, kedvezőtlen*. Az *egyenlőtlen-t* is csak félig rója meg és oda teszi: inkább *egyenetlen, elütő, külömböző*. Azután így folytatja: »Mégsem helyeselhető ezeknek tulságos szaporítása olyanokkal, minők: *félénytelen, fogékonytalan* stb.« — Sehogy sem osztozom orthologus-társam nézetében. Ha helyes a szabály, a melyet fejtegettem, akkor nem értem, minő okok szólhatnak az itt elősorolt három szó mellett?

2. Helytelen eljárás az idegen eredetű képzők használata. Idegen képző a *nok*, szlávul *nik, nyik (nacsalnik, putnik, ispravnyik)*. Ennek átvételével keletkeztek a magyarban: *bajnok, tárnok, asztalnok, pohárnok, udvarnok* stb. — az újabb népnyelvben is: *bunyik, bujnyik, kanonok* (közvetetlen szintén a szláv *kanovník*-ből); továbbá: *lednek, kapotnyak* (régén *kapatnok*) *górnyak (gornik)* stb.

Hogy *ábnok*-ban, *asztalnok*-ban szláv képző a *nok*, azt — higgye el tisztelt tagtársam — nem az orthologia »dekrétálta«. A *pohárnok, udvarnok (dvornjik)* stb. mintájára csak egy magyar szó alakult régebben: *fegyvernök*. *Fegyvernök* helynév is van. (Antibarbarus. 49. l.) Magától értetik, hogy az itt előadottak a történeti jelentőségű *tárnok, udvarnok (tavarnicus, udvornicus)* stb. elnevezéseket és a *Tárnok, Udvarnok* stb. helyneveket nem érinthetik.

Az átültetett idegen szók nem ártanak a nyelvnek. Nagyobb baj az, ha új szót alkotunk idegen képzővel. Azt mondják: »Más nyelvek is vettek át idegen képzőket; jelesül a német az idegen szók könnyebb ragozhatása végett az idegen *ir-t: regír-en, próbír-en, transportír-en* stb.«¹⁾ Lássá a német, mit tesz a nyelvével. Nagy szükség kényszeríthette e lépésre. Nálunk nem forog fenn ilyen szükség. A *nok*-nak még az a rossz oldala is van, hogy *k* végével elrútitja a nyelvet: *fönöknek, udvarnokok, asztalnokok, titoknokoknak*. Ha igazán szeretjük a magyar nyelvet, arra kell törekednünk, hogy a *nok*-os szók, a mennyire csak lehet, pusztúljanak.

És hová nem ragad ez a *nok* *nök*? Nem is szólók az ige-tőhöz ragadása eseteiről (*látnok, figyelnök, javítnok* stb.). A névtöbélielkből is csak néhányat mutatok be. E képzőnek — nem mondom helyes, de legalább érthető jelentése az, melynél fogva a *szónok, hírnök, tárnok, tábarnok* stb. hasonlatára — *tárgygyal bánót* fejez ki. *Fönök* e szerint anuyi mint: ember, a ki *fejekkel* vagy talán a maga saját fejével, mint tárggyal, foglalkozik. Miért ne lehetne: *fő, osztályfő, állomásfő*; a társulat *feje* stb.? —

¹⁾ Nyelvtanaink, szótáraink ártatlanok benne; de egyes írónk még az *ir* képzőtől sem írónak: *præzíríröz, szanírözés*; — *meg-részírözni, blamírözta magdt.* (Az utóbbi kettő egy rövidke vezérezikben!)

korlátnok amnyi mint *valaki*, a ki a *korlátokra* ügyel föl; és *bibornok*? Hát a kardinálisnak se volna egyéb dolga, mint hogy biborszínű ruhájával foglalkozzék? Miért ne mondhatnánk *biborost*? (»Agg Széchy szól, a biboros.« Czuczor.) *Ti-bornok* helyett is *táboros*-t mondhatnánk ad normam: *tizedes*, *százados*, *ezredes*. De érijük be mi orthologusok egyelőre az újabban meghódított, szerény állású *ruhatáros*-sal. Ennek nem kell a *nok*; talán még a *pénz*-, *per*-, *irat*- és *levéltárnok* is fölcserélik az *os*-sal. Így folytassuk a javítást alulról fölfelé. A tisztelt értekezőnek kár volt a tőlünk meg nem támadt *elnök* védelmében a részünkről ugyancsak nem ajánlott *dörlöt*-t gáncsolnia. Pártolja-e, vagy helyteleníti a *nok*-os alakítást? Ez itt a kérdés. Erre nincs válasz az értekezésben. — Vörösmarty, kibem, állítólag, az orthologia részéről »az irodalom illetékessége van megtámadva«, erősen küzdött a *nok* ellen.

Idegen képzők még: *csa czo: nyelvcsze; Katieza* stb. —; *nya nye, lya lye*. Új szók alkotásánál kerüljük őket.

Az *ár ér* képző ügyét függőben hagyom. Az orthologia az idegen képzők közé sorolta; nem is ok nélkül; mert kétségtelen tény az, hogy a régiebb *kád, kádár, kulcs (klucs), kulcsár (klucsar), bodon, bodnár, mészár-os (mészár: fleischer)* és más ilyen végű szók is a szlávból kerültek át képzőstül, mindenestül. De másfelől van több olyan *ár* végű szavunk is, a melyet magából a magyar nyelvből is kimagyarázhatunk.

A »Nyelvőr« már 1878-ban foglalkozott e képzővel (VII. köt. febr., ápr., decz. füz.). Halász Ignác nyolcz ilyen szót nyomozott ki: *csiszár, kajtár, csapodár, tündér, kádár, kulcsár, solymár, sajtár (sajtáros)*; — mégis elítél minden újabban képzett *ár* végű szót; mert ama nyolczban is, szerinte, annyira elmosódik a képző funkciója, hogy alig érezzük módosító erejét. Ezzel szemben Komáromy Lajos, a ki még sokkal több ilyen szóra akadt, úgy nyilatkozik, hogy e képzőt, mint a magyar nyelvben meglévőt, teljesen eltemetnünk nem szabad stb. A részéről elsorolt szavak: *dobár, folyondár, nyüzár, kopár, csalmár; csufondár-os, kullár-ozó; suhanczár; ledér, üsztövr, peszér, tűszér, bellér*. — Halász elismeri később, hogy most már sokkal több (szerinte tizennyolcz) olyan szavunk

van, *) a melyben az *ár*-nak képző voltát ki lehet mutatni; mindamellett is ragaszkodik fenn jeleztem nézetéhez; igéri egyébiránt, hogy még visszatér a tárgyra. Várjuk be e szerint a kutatásnak végeredményét.

3. Új szók alkotására alkalmatlan minden álképző, vagyis olyan alakító rag, a melyre nincs kétségtelen analogia. Ilyen álképző különösen a *da de*.

Imre Sándor ezeket mondja már említettem munkájában (106., 107. ll.): »*da, de* képző régi, de Szóchenyi »*üdvlelde*«-jében éledt újra, mely szó elhalt, de képzője megmaradt s igen sok szót alkotott: *gyülde, ivoda, járdá, képezde, óvoda*. Oly szók, melyekre valóban szükség volt.« Egyetérték Imre Sándorral; de csak abban, hogy ez a képző »igen sok szót alkotott.« A többiben nagyon eltérnek nézeteink. Megróvjá — igaz — a *gyekorda, tápolda, vigarda* szokat. Ha még ezeket is javallaná! Ezt a képzőt összetételi alapszónak is nevezhetném. Mindentféle értelme van; jelent ugyanis: házat, boltot, piacot, pl. *áruda*; műhelyt, pl. *mosoda, festőde; öntőde*; iskolát, intézetet, akadémiát: *tanoda, képezde, nevelde, bölesőde, óvoda, ápolda, zenede*; kocsmát: *sörőde*; gyűlöhelyet: *gyülde*; istállófélét: *hizaldá*; eszközt, szerszámot: *csapda*; utcaoldalt, utat: *járda*; pszichicai jelenségek színhelyét: *tébolyda*; figyelő, vizsgáló helyet: *csillagda*; oraculumot: *jósda*.

A Nsz. azt mondja róla, hogy »legújabb időben igen buja tenyészsnek indult stb.« — Ez, fájdalom, nagyon is igaz! A *da de*-képzős csoportozat legalább is ötven tagból áll; növelhetősége határtalan. »Rövidítés minden áron!« Ez a jelszó hozta létre, és ha fentartja eddigi uralmát, majd terjeszti még »in majorem linguae gloriam.« *Mädchenerziehungs-Anstalt, leánynevelő-intézet* helyett: *leánynovel-de*; ennek nyomán: *institution pour de jeunes demoiselles: fiatal kisasszony-da*. Így teremhetnek még: *árcáda, rabverde, birkózda, hangversenyde, tanácskozda, nyomorékda, siketnémáda* stb. E képzőt szükség nélkül ráöctroyálták a nyelvre. Avagy talán beszédlapító szók

*) Még annyi itt a tárgyalt szó (*bácvár, csaplár, foglár, gombár, hajtvár, lajhár, lakmár, vezér* stb.), hogy legjobb akarattal sem sikerült elkészítenem a tizennyolcznak szabatos jegyzékét.

im ezek: *uszó iskola, kisdudóvó, bölcső-ház, dolgozó-ház (hely, szoba, terem), nevelő intézet (gyakran csak: nevelő), tanítóképező intézet stb.*, és e miatt kellett amaz álképzőhöz folyamodnunk? »Igen, de *iroda, tüzsdé* helyett mit mon djunk ezután? *Kanczelláriát és børsét?* — Ismerem ez ellenvetést. Hát az *iroda, tüzsdé* és talán még más ily esek is megmaradnak addig, a míg kifogástalan szókkal pótolni nem sikerül. A többi azonnal pótolható.

Álképzők még ezek: *nd*, pl. *b örönd, körönd*; *ncz*: *kéjencz, kedvencz, kegyencz, ingyencz, tapsonez (kéjencz, kedvencz, kegyencz h. mondhatjuk: kájelgő, kedvelt, kegyelt)*;

v: *érv, mérv, védv, ismerév*;

ly (*l*-es igékből alakított *ly*-es főnevek): *beszély, segély, vetély, kétely*;

r: *lovár, jógar, modor*;

sz: *fűsz (gypsz)*;

ne: *jégne; nya: hosznya.*

Ide esatlom még ezeket: *nyakorján (giraffe; a bojto rján hasonlóságára); boroszlán (Kellerhals; az oroszlan mintáj ra).*

Hibás az alakítás, ha a tőnek vagy alakja, vagy jele ntése nem igazolható, pl. *ned-ély, tők-ély, egy-let*;

ha mind a tő, mind a képző kifogásos: *tak-ár, lob-ár, kün-eny, kesr-eny, ham-any*;

ha a szónak alakja is, jelentése is ismeretlen: *nyák (ebben: nyákhártya), pamlag, burcsán, olecs, hüg, botrog, íblany, imola.* Ki érti ezeket? Megmagyarázza a Nyelvőr (IV. köt. 49. l.).

4. Szembeszökő hiba az elvonások útján eszközölt olyan új alakítás, mely a nyelvnek természetes fejlődését nem követi.

A tisztelt értekező azt mondja a többi között: »Ha a nép a biharias *kellik*-ből (talán *kellenék*-ből) *kék*-et von össze, vagy *öntvös* helyett *ötvös*-t mond, ez rendén van; de ha a tudományos műnyelv *mütevő* helyett *mütö*-t alkot, ez már barbarizmus.«

A *mütö* nem szabályos ugyan, — szépnek sem mondható; de sokkal jobb a hírénel, a melybe tagtársam ejtette. *Müteni, müt, mütö, mütés* külön alkotott szók, a melyeknek a *mütevő, mütétel* szókkal semmi közük. *Mütö* nem a *mütevő* rövi-

dítése; a mi csakugyan barbarizmus volna. A *tévő* szót a legpongyolább tájnyelv sem vonja össze *tő*-re. Mondja-e valaki: *csodatő* szentkép? Aztán oly hosszú-e már a *mütévő* is, hogy rövidíteni kelljen okvetetlenül? Ez a föltevés kézzelfoghatóvá teszi, hogy tisztelt barátom helyesli a nyelvújításnak egyik fő hibáját, a minden áron való rövidítést.

Vannak a magyarban kifogástalan rövidítések; a többi között az ugynevezett elvonások. A rövidítendő szónak ugyanis nem valódi, hanem látszólagos képzője eltüntével önálló, s legott könnyen érthető kifejezéssé lesz a megmaradt szórész. E résznek, az Antibarbarus szerint, elég testesnek kell lennie, hogy rokonait azonnal emléünkbe idézze. Ilyen elvonások a közhasználatban például: *csuszkál, csuszka* (itt látszólagos *l* képző maradt el: *csuszka-al*); és így tovább: *csóvól csóva, kínál kína, mesterkél mesterke* (Kresznerics a *mesterke: magistrellus* tőből származtatja le a *mesterkél: machinatur* alakot). — Ezek hasonlóságára helyesen alakultak újabban: *böszül bösz, ékes ék, piros pír, vajzol vajz, tapsol taps, magányos magány, érdekel érdek, ingerél inger, eszmél eszme* stb. (Antib. 49. 50.).

Brassai példái: *boly-ong, boly (hangyaboly); borz-ad, borz; csöd-ül, csöd; — — fog, fog; gyárt, gyár; — — croz, or; — — szárny-ed szárny; — — vágy-ik, vágy* stb. (9. 10.) Látni mindezekből, hogy az igegyök élő névszóvá válhatik. Okkal-móddal névtörzsökül is szolgálhat. A *tan* gyököt lehet névtörzsökül használni. *Tan-ú* is *tan*-ból alakult; nem rövidült meg *tanul*-ból. *Tandv* ellen e szerint, törzsökét tekintve, Brassaival együtt én sem teszek kifogást; különben sem számúzom a harmadik osztályba. *Tan* megállhat magában is *praeceptum, lehré* értelemben: *üdvös tan, Epicurus tana* stb. Összetételi utótagul szerepel ezekben: *nyelvtan, földtan, hittan, mérés tan* stb. — Előtag is lehet ott, a hol tisztán *praeceptum* a jelentése, pl. *tanélv (mely tannak az elvé), tanalap, tantöredék.* De már arra nem alkalmas, hogy a *tanítás, oktatás* jelentését fejezze ki. Hibásak tehát ezek: *tandíj, tanszer, tanpénz, tanterv, tanterem, tanóra, tan-köteles, tanfelügyelő* s több efféle. Mondjuk e szerint: *iskolai díj, iskolapénz v. lecke-pénz, tanító szer, tanítás terve v. tanítás-terv, leckeóra, iskolai felügyelő* stb.

Megjegyzem, hogy amaz ismeretes derék »tanférfiú« dolgozatának a czime szabatosan hangzott így: »Vélemény az egyetemes *tanügyi bizottság* által kidolgozott *tanításterve* természetrajzi ágára vonatkozólag.« Annak a bizottságnak — jól, rosszul? az más kérdés — ismeretes czime ez: *tanügyi b.* Így kellett írnia, ha meg akarta értetni a közönséggel. Más a *tudomány*szak, *tanító eszköz*, és így a *tanítás terve* is. Ezeket már úgy írhatjuk, a mint kifogástalan szónak tartjuk. — A 48-előtti *védőegylet*-et sem nevezhetjük *védő egyesület*-nek. Amaz elnevezésre a történet ráadta szentesítő bélyegét.

A rövidítésnek itt bemutatott példáit csaknem kizárólag a helyesek, vagy legalább az elfogadhatók közé soroztam. Ide már nem tartoznak a neologianak olyatén alkotásai, mint (*árnyék*, *zömök*, *ajándék*, *szemöldök* helyett): *árny*, *zöm*, *ajánd*, *szemöld*; *dicső*-ből *dics*, *ítél*-ből *íte*, és így tovább: *gyógy*, *nyug*, *berz*, *bonz*, *czáf*, *dag*, *táp*, *tám*, *tév*, *töm* (névszó), *enyh*, *ind*, *men* stb. — Ezek egynémelyike nem is új fogalmak kifejezésére, hanem egyes-egyedül a rövidítés kedvéért rövidült meg. Elmetszett végük különben is homályos értelmű, pl. *árny*, *szemöld* stb. A többinek egy része tovább képződött, pl. *íte itész*, *gyógy gyógyász*. Ilyen esonkítások még ezek: *nyargal nyargam*, *könnyü könny*, *gyermek gyermeteg*. Az átalakulás nem javított rajtuk. A másik csoport összetételi előtagul szolgál, pl. *dics-fény*, *bonz-kés*, *tám-pont* stb.

Kérdem: minő jelentést teremtett a neológia például a fölélesztett *berz* szóban? A berzengésnek legelső tüneteit? A Nsz szerint az *electricum*, *electricitas* értelmét. Önkényes értelmezés ez, és nagyon elüt a *borzad* *borz*-féle elvonástól. — Nem felejtkeztem meg arról, a mit Budenz József szavaira hivatkozva mondtam. Különben is számolnom kell a a végbe ment tényekkel. Az újabban megrövidült szókra nézve tehát az elkerülhetetlen szükségességen kívül legalább is azt kívánom, hogy fölébredtek legyen valójában. De ime a gyakorlat, az élet is visszautasította őket; egy-kettő kivételével ugyanis csak az újabb szótárakban élnek önálló szók gyanánt, és csakis összetételekben használatosak: *berz-erő*, *dörzs-fék*, *tám-pont*, *tév-út*, *tév-hít*, *ind-ok*, *men-láz*, *töm-nyomat*, *nyirkmirigy*

dag stb. Itt a pseudo előtagok nem élő testek, hanem múmiák; ilyesmít pedig élő testekkel összeadni nem szokás.

Hibásan rövidült meg a *védő véd*-re. De életre kelt az *ügyvéd*, *mellvéd*, *honvéd* szókban. A *honvéd* tudvalóvöleg, úgy a mint *vau*, *ü* részesülői forma nélkül is történeti nevet vívott ki. Nevezhetjük e név viselőjét (jelzős szerkezettel élve) *honvédő vitéznek*; de *honvédő* főnévre most már át nem változtathatjuk e szót. Kár is volna. Maradjon úgy, a mint van. A *honvéd* paizsa alatt él és munkálkodik az *ügyvéd*. Ebből sem lesz már *ügyvédő*. A csonka *véd* az összetételben előtagságra is felvergődött: *védbástya*, *védőegylet*. Az utóbbi, mint a mely a negyvenes évek végszakában híres szóvá lett, szintűgy nem változhatik át *védő egyesület*-re. Elegendők-e mind eme tények arra, hogy a *véderő*, *védvám* és több ilyen összetétel is épségben maradjon? Megfontolandó kérdés, a melyet most érintetlen hagyok.

Mit mondjak a következő nyomorékokról: *lep* (több *lepük*: *polysepala*), *bur* (*burok*), *vir* (*virág*), *csir* (*csira*), *csirbur*, *virbur*? Nem elég ám magyarul tudnunk, hogy ilyesminek is kipuhathassuk a jelentését.

A tisztelt értekező a szórövidítő műtétélek védelmében az orthologianak ellenkező irányban kifejtett komoly munkásságát »tudós sport«-nak, »tudós hajsza«-nak nevezi. — Öszinte sajnálattal veszem tudomásul.

II. Összetételek.

1. Törvénytelen alkotások az összetételekből alakított olyan egységes igeszók, a melyekben az előtag viszonyragjának beolvastása a nyelv természetével ellenkező; pl.: *árlejt*, *árvevez*, *képvisel*, *gondvisel*, *pártfogol*, *kárpótol*.

A tisztelt értekező azt mondja, hogy »a mit mint konkrét egységet gondolunk, annak megfelelő kifejezésére lehetőleg szóegységet kell használni.« Ez ellen nincs kifogásom. De maga mondja: »lehetőleg«. Ez az egy szó választ el kettőnk egymástól minden kérdésben. Ez a szó itt azt jelenti, hogy az összetételt csak úgy szabad egységes szóvá tennünk, ha a

nyelv természete engedi; már pedig az összetételnek *szóban forgó* egységesítése ellen határozottan tiltakozik a magyar nyelv géniusza, természete, tiltakozik a romlatlan nyelvérzék is. Nyelvünk hajthatatlan e részben. Hogy csak egypár példát mondjak: *Föltétel* összetételből *föltételez* ige lett. Bármit tartunk e műszónak szükséges vagy szükségtelen voltáról, annyi bizonyos, hogy a szó képzése kifogástalan, és hogy itt a *föltétel* egyes részeit egymástól elválasztani nem szabad; és mégis minduntalan hallani és olvasni ilyeneket: »— — *azt tételezi föl; nem tételezi föl; föl nem tételezi, ezek helyett: azt föltételezi, nem föltételezi.* Mire mutat ez? arra, hogy a magyar szórend kényessége még a szabályosan egységessé vált szó részeinek e szokatlan szerkezetével sem tud megbarátkozni. Így vagyunk az *ellensúlyoz* igével is. E helyett: *nem ellensúlyozza*, ezt vagyunk hajlandók mondani: *nem súlyozza ellen* stb. Annál kirívóbb a *képvisel*, *pártfogol*-féle alkotások visszássága. Ezek már »a priori« törvényellenesen képződtek a *képet viselni*, *pártját fogni*, vagy *valakit pártul fogni*, *kárát pótolni* stb. magyar szólások kárára, veszedelmére. Van közöttük némi különbség: némelyikök t. i. kibővült még egy ige-képzővel, pl. *árver*-ez, *pártfog*-ol; a többi pedig e nélkül maradt: *képvisel*, *gondvisel*, *kárpótol*. Nekem úgy tetszik, hogy a toldás enyhíti némileg a bajt; mert ha az *árverez*, *pártfogol* szókat is csak eredeti ige-képzőjökkel hangoztatjuk így: *ne árverjük a holmit; árverik a jószágot; ne pártfogd; én pártfogom; nem pártfoglak*, — csak akkor érezzük isten-igazában, hogy: *képviselem*, *kárpótlom* amazoknál, ha lehet, még rosszabb alkotások.

A mi annyira ellenkezik a nyelv géniuszával, az nem lehet az az alaptörvény, a melyet — Ballagi Mór szerint — »a közönség, belső ösztönét követve, nálunk, grammatikusoknál, jobban kiérzett.« E képzést egy nyelvtörvény sem ismerte eddig. Ez tehát a nyelvre ráerőszakolt új alaptörvény, voltaképpen idegen szabály; csak arra való, hogy békóiban elveszszsen megannyi szólásmód; mégpedig szükség nélkül; mert a *kárpótol* igit teljesen pótolja: *kártalanít*; ezt: *pártfogol* pótolja: *pártol*, *pártul fog*; ezt: *gondvisel*: *gondoz*; *árverez* helyett mondhatjuk: *árverésel* vagy *árlejtöz* (*árlejtő* alapján), vagy

egyszerűen; *lejtöz*. A »representare« »vertreten« fogalmának egységes szóval kifejezése igen kívánatos; másrésről a *képvisel* erős gyökeret is vert már a használat talajában. Annak a szónak, a mely a *képvisel*-t kiszoríthatná a forgalomból, nagyon tökéletesnek kellene lennie. Magától értetik azonban, hogy a szabályos *képet viseli* szólást elejtenünk nem szabad. Vörösmarty sem röstelte használni: »Hogy *viselném* földön *képedet*.« —

Megengedem, hogy »a mai magyar ember« nem igen értené az olyan szerkezetet, a minőt tisztelt tagtársam idéz: »az ünnepi pompán a király-képet József főherczeg viselte.« — De megértené a következő szórendű mondatot: »az ünnepen (v. ünneplésen) a királynak József főherczeg viselte képet.

2. Szabálytalanok továbbá az előtag viszonyragjának beolvasztásával alkotott olyan nevek is, mint: *elvhü*, *alkotmányhü*, *életképes* stb. Ezek mind német mintára készültek: *verfassungstreu* *alkotmányhü*, *lebensfähig* *életképes*, *waffenfähig* *fegyverképes*, *geistreich* *szellemdús*, *wasserreich* *vizbü*, *farbenreich* *színgazdag*, *wortkarg* *szófukar*, *ideenarm* *eszmeszegény*, *bedeutungsvoll* *jelentőségeltjes*, és így tovább: *kenetteljes*, *tiszteletteljes*, *eseménydús* stb. — A magyar másképen fejezi ki az ilyen fogalmakat: *szellemes*, *kenetes*, *fukarszavú*, *büvizü*; a rag beolvasztásával: *fegyverfogó*, *fegyverfogható*, *dolog-gyözö*, *udvarlító*, *bortermő*, *ünfeledő*, *kárvallott*, *csatavesztett*; *élteint*, *színhagyott*, *szavatartó* stb. A hol a rag be nem olvasztható, ne vonakodjunk ragostul kimondani a szót: *elvéihez hü*, *életrevaló*, *áldozni kész*, *áldozatra kész*, *dologra való*, *szolgálni tudó* stb.

A szóegységesítő műhelyben még másfajta összetételek is készültek: *honüzés*. (Nsz.) — Ha ez a. m. a *honból* való *kiüzés*, akkor *toronyesés* is ezt jelentheti: a *toronyból* való *leesés*. Szabály szerint értelmezve: *honüzés* a. m. *hon üzése*, *toronyesés* a. m. *torony esése*. — *Jogfosztás*. Az én tudomra: *tollat* szoktak *fosztani*; *kukoriczát* is; de *jogot*? Az *embert* fosztják meg *jogától*; de ez aztán *ember-fosztogatás*. A *jog* elrablása: *jograblás*. — Mindezek a példák kézzelfoghatóvá teszik azt, hogy a spanyol csizma nem jó szóalakító készülék!

3. A nyelv természetével ellenkezik az igetővel és általában a csonka, élettelen előtagokkal való összetétel.

Tisztelt tagtársam az erre vonatkozó szabályt az »igenis kétes értékű nyelvdogmák« közé sorolja, »melyek következetes alkalmazása a beszéd végképi ellapítását eredményezné.« Azt kérdi: »Honnan merítettük — mi orthologusok — a legnagyobb biztosság hangján ejtett e szabályt? mikor a nyelv szelleme inkább az ellenkezőre mutat.« — Felelet: Merítettük a magyar nyelvnek a nyelvújítást megelőző egész multjából, vagyis az összes nyelvemlékekből, az újítás előtti irodalomból, grammatikusok és szótárírók műveiből és végre a népnyelvből, sőt nagyjából az értelmiség beszédéből is. Ezek talán mégsem megvetendő adatok. De Ballagi szerint »a nyelv szelleme inkább az ellenkezőre mutat; mert — azt mondja — »számos igető van nyelvünkben, mely névtől gyanánt is szolgál, mint *nyom, tér, zár*.« — Hát ezekhez én még a következőket csatolom: *les, fen (fén), csap, fagy, lak, tár, fog (captivus Kreszn.)*. Ezekben: *zárfa, zárkö, zárnap* nem *zár* ige, hanem *zár* név az összetételi határozó szó; és így tovább: *lesben áll* mellett szabályos a *les-hely* is. A szabály ellenében felhozott *fenkő*-re megjegyzem, hogy van *fén* tájszó (a Nyelvőr szerint Pestmegyében. Az én forrásom Hevesmegye, jolesül a Közép-Tisza vidéke): »Adsza csak ide azt a *fén*t« — ez tehát maga a *fenkő*; ennek révén mondhatjuk: *fénkő*; sőt az elavult *fog (fogoly)* révén megállhat még a *fogház* is. E példák csak megerősítik a szabályt. Hogy szolgálhatnak tehát az igetős összetétel igazolására?!

A Ballagi Mór elsorolta *tarts, urhatnamság, mehetnékje, veszekedhetnékje van*; továbbá: *ments-vár, nebüntsvérág, találomkérdés, térjmegeteza* már a »priori« sem bizonyíthatnak a *nem ragozott* igével, vagyis az *igetővel* való összetétel mellett. De ezt nem is tekintve, kérdem: minő szellemi rokonság lehet e humoros kifejezések és a nagyon is komoly *látideg, látilelet, vetágyú, szór-tölcser (golyószórá)* stb. alakok között? Abból, hogy rendkívüli okoknál fogva még a családnév is igévé lesz, pl.: »Össze-vissza *pecsovicsoztam* ő kigyelmét«, — még nem következik, hogy mármost széltüben követhetjük az

alakításnak ezt a különös és szokatlan módját. De visszaférek az *urhatnamság*-féle pajzán szóképzésre és a *térjmegeteza*-féle tréfás összetételre: Ezek szabályosan alkotva nem is képzelhetők; épen össze-vissza-ragozásuk, képzésök s összetételük az, a miben a nyelv humora, mondhatnám szellemes volta nyilatkozik. De ha közönséges fogalmakat kifejező szókkal is így bánunk, és *halltávol, hordképeség* szókat alkotunk, abban nincs se humor, se szellem.

Az igetős összetétel pártolói az ellene szóló mindennemű példák ezrével szemben egyes tájszókra is hivatkoznak. A tisztelt értekező is mondja: tény az, hogy igetős összetételekre való analogiákban sincs fogyatkozás; a minthogy egynehányat maga a Nyelvőr is felhoz. — Példát egyet sem hoz fel Ballagi Mór. A tárgynak minden oldalról való megvilágosítása végett elsorolok egyet-kettőt: *pirongszó, élesztmag* (Fogarasi szerint székely szók). A Nagy-Szótárban *piron-szó* áll; és e szerint nem is igetős összetétel. Rövid magyarázattal: »szó vagy beszéd, a melylyel valakit pirongatnak.« Ez olvasva járhat a feljebb elsorolt tréfás kifejezések közt. *Élesztmag*; a Nsz. szerint a székelyeknél annyi mint *élesztő*. A Nyelvőr szerint *élesztmag*; és ez a helyes. A Nsz. maga mondja: *Éleszt*. — »A székelyeknél önálló szó is, a. m. »élesztős keverék.« Ez összetétel előtagjának egyik formája sem igető, hanem az *élesztő* főnévnek csonka alakja ad normam: *és(ö)ernyő*. — *Rakszölő* a Nsz. szerint »*ragszölő* is; de minthogy szemei tömötten vagy *rakottan* állanak, helyesebben: *rakszölő*.« *Kresznerics* szótára véget vet a *rak* igető-szülte csalódásnak; bemutatván a szónak teljes alakját: *ratokszölő*, és hozzáadván: »Szala vármegyében így nevezik a *Rak-szölőt*.« Ide iktatom még ezeket: *Tetézvőka* (*tetéz* maga is használatos ugyanazon jelentésben); *csaltójás, mérmondó* (*mérész szölő*). E kettőnek első tagjáról lekophatott a névképző elem: *csali*-ből lehetett *csal*; *csalá*-ból is (*csere csalával* jár; sőt *Kresznerics*-ben ez is áll: *csalt vetni*); *mérmondó*-ban a nyújtás talán még az elveszett elemnek a pótlása, mint *madár* e helyett *madara* (Nyelvőr IV. k. 492. l.). Egyébiránt e kettő is a nyelvszellem játszásának a szülöttje, valamint a Simonyi Zsigmondtól felhozott *szorog-idő* is. Ez már kétségtelen igetős összetétel, és

egészen odaillik a *nebántsvirág*, *iszomember* stb. humoros összetettek közé. És ha még több igetős tájszóra akadnánk is, mégpedig olyanra, a melynek nem humoros a jelentése, elég lenne-e ez az ellenkezőt bizonyító példák ezriből levont nyelvtörvény megingatására?

Hibás szók e szerint: *jármü*, *járszalag*, *viterem*, *fedanyag*, *horderü*, *horderejü*, *nézpont*, *látkör*, *láthatár*, *láttelel*, *raktár*, *léltár*, *óvrendszabály*, *tetszhalál*, *tetszhalott*, *ütér*, *válfaj*, *vonzóerü* stb. Legtöbbjének az első tag részesülöje megadja a szabályos formát, pl. *járó mü*, *jártató szalag* (*póráz*), *vívó terem*, *fedő anyag*, *néző pont* (vagy *szempont*), *óvó rendszabály*, *ütü ér* (vagy *lüktető ér*), *váló faj* (vagy *alfaj*), *vonzó erő* stb.; a többi pedig más szóval vagy szerkezettel könnyen pótolható, pl. *hordás*, *messzeshatás*, *messzesható*, *látás köre* (v. *szemkör*, a *szempont* hasonlóságára), *látás határa*, *szem határa*, *szemhatár*; *lelet* (*orvosi lelet*), *tár* (*magtár*, *vászonár* stb.), maga a helyiség: *tárház* (*lerakó* — Kazinczy); *lelettár*, *álhalál*, *álhalott* stb. — Az igetős összetételek nem töltenek be érezhető hézagot; föltétel nélküli elvetésök már azért is szükséges, mert nagy számra rúgnak, s e szám napról-napra növekedhetik. Ballagi jegyzéke, mint mondtam, nem teljes. A *lát*-féléből csak hét van benne; pedig legalább is még tizenötöt adhatnék hozzá. Hol van még a többi *l*-betűs és általán véve a többi? Ilyenek például: *hordszék* (*gyaloghintó* helyett), *lelhely*, *ülhely*, *fürlük*, *hallszerv*, *halltávol* és a többi. — Azután a különböző műszótárakban szereplők; pl. az orvosiban: *bolygideg*: *nervus vagus*, *függér*: *aorta*. Emezt nem értettem első olvasásra; *fülbevaló*-félére gondoltam eleinte. Azt hittem, hogy a *csillár* hasonlatára készült; pedig az *ér* itt nem képző, hanem *főnév*, *ér*: *vena*. Azt jelenti tehát: *függő ér*. De elég ebből ennyi is. — Ezek a szók nem a műizlés készítményei, hanem a könnyörületlen nyelvsebeszet áldozatai.

A műtévő kéznek még ez sem volt elég: elmetélt a szó testéből egynél több tagot is, a testnek épen azt a részét, a mely életet adott volt neki, és az élettelen testet összetette egy élő szóval, *határozójául*, *magyarázójául*; pedig csak kétségbevonhatatlan az a törvény, mely szerint az összetétel csak élő szókból állhat, és az egybevonásnak netovábbja ilyenkor ez

például: *gazd'uram*, *gazd'asszony*, *tudn'illik*. — Így támadtak aztán: *betkormü* e helyett *beteg kórmü*, *indópont*, *indóház*, *indóházi*. Itt megmaradt az *ó*; de nincs köszönet benne. Még a legpóriasabb szájból sem hallottam például ilyesmit: »Szól az *indó*; gyertünk!«; »*indóba* vótam éppen.« És ha élne is ilyetén tájszó, az irodalmi nyelvbe való-e? De még ez sem volt elég: megesonkult az *indó* is, és lön belőle *ind*. Az *ind*-hoz hozzáképzeltetni a következőket: *indít*, *indító*, *indul*, *induló*, *indulat*, *inda*, *indás*, *indázó*, *indus*, *indianus*. Hozzáragadt az *ok* = *indok*. Van még a Nagy-Szótárban *indeszköz* is; de — a mit jó megemlítenem — nem azt jelenti, hogy: *indusok* vagy *indianusok* szerszáma. Ilyenek még: *berzerü*, *berzfény*, *berzmutató*, *feszzerü*, *menhely*, *menház*, *durrilég*, *durrigypot*, *dörzsfék*, *dörzsfá*, *dörzseszköz* stb. Ilyen összetételekben az előtagnak rövidített alakját használja a német is: *rennbahn*, *fechtschule*, *spannkraft*, *sprechrohr*. Ámde itt az előtagok érthetők. Nálunk ellenben a gyökérig visszavágot szók töredékei: *ind*, *men*, *berz*, *fesz*, *dörzs*, *durr* stb. érthetetlenek. Ez a megtestesült *szócsintan* uraim!

Ha aztán ezek mintájára faragható alakokat mutatunk be: *robbanyag*, *robbszer*, *bömbhang*, *hortyképeség*, *orvszer* (*orvosi szer*) stb., azt mondják rá: »Ez tulzás. Ugyan ki fog ilyeseket gyártani?!« — pedig ezek úgy hasonlítanak a valóban meglévőkhöz, mint egyik tojás a másikhoz. — Kérdem már most: ellapítják-e a beszédet ezek: *ülő hely*, *gyülő hely*, *ovó szer*, *halló eső*, *látó ideg*, *látásmérő*, *messzesható*, *tár*, *tárház*, *kőpart*, *rakodó* stb.? Izetlenül terjengők-e ezek: *beteg kormü*, *indító ok*; *okadat*, *okadatulás*; *pályaház*, *durruló lég*, *dörzslő fá* stb.? És ha ilyenek pótolnák a részünkről megróttakat, »nyikorogna-e« a nyelvmívelés munkája úgy, a mint e század elején állítólag nyikorgott? De igazat adok bárkinek is, ha azt mondja, hogy ezek: *bolygideg*, *durrgáz*, *indok*, *menhely*, *ütér*, *hörgdag* stb. rövidék, körülbelül oly rövidék, mint az amputált lábnak a megmaradt része.

A miket a tisztelt értekező itt a nyelvérzékre és legmagyarabb íróinkra hivatkozva mondott, azokra már eleve megfelelttem általánosságban és egyszer mindenkorra.

A szóalkotásnak itt elősorolt módjait tartom én nyelvünk törvényeivel homlokegyenest ellenkezőknek.

Nem szükség mondanom, hogy a helyes alkotású szóra sem szabad ráfogni valamely jelentést; pedig ez is előfordul nem egyszer. De ezt a kérdést nem taglalom ezúttal.¹⁾

És most annak a bizonyítását kísérem meg, a mit értekezésem bevezető sorában mondtam: Az 1874. óta mostanig végbement dolgok után nem volt oly igen nehéz feladat, jó mederbe irányozni a szóban forgó kérdést.

A Nyelvőr nem volt igazságtalan Kazinczy Ferencz és a nyelvújítás iránt. Már 1874-ben egész czikksorozat közlötté e folyóiratban Kazinczynak az irodalom nyelvébe átültetett szavait. Az első czikk ezt mondja a többi közt: »Kazinczy a nép nyelvét teljesen bírta és ismerte naggyobb-részt a régiebb irodalmat is. Oly szokat is használ irataiban, melyek azelőtt vagy a régibb íróknál, vagy a nép nyelvében használatban voltak ugyan, de az újabb irodalomban nem voltak divatban. E szokat is jónak láttam újított szavai közé sorozni.« — — — »A nyelvújítás csinósította a nyelvet, sok helyes szóval gazdagította kincstárát; de épen a nyelvújítás volt az, melynek nyelvünk romlását, mostani szármalmas állapotját köszönhetjük.« (III. köt. 76, 77. ll.)

1875. »Nála (Kazinczynál) a nyelvújítás majd minden hibáját és minden jó tulajdonságát megtaláljuk; csak az a kár, hogy ő is a nagyok rendes sorsában osztozott, t. i. követői inkább követték hibáit, mint a jót, melyet újításaiban találhattak.« (IV. köt. 454. l.) — »Kazinczynak van tömérdek új

¹⁾ Brassai több ilyen szót ró meg; pl. szigorú = rigorosus. Valódi jelentése: hitvány; — folytán (következtében). Helyes jelentése: folyamóban (a nyár folytán a. m. a nyár lefolyása alatt); — képez az ilyen mondatokban: »a gyöngyök Izabella . . tulajdonát képezte«, e. h. tul. voltak; »az egésznek csak harmadrészét képezte«, e. h. teszi. Egyetértek Brassai-val. De már a következőket nem tartom elvetendőknök: képez, kiképez: effingit, efformat. (Pázmány.) »Isteni hasonlatosságra ábráztattunk, képezettünk (Barótinál); — továbbá: képző (rag); képző művészet; — képez = ist fáhig, ist im stande; »képez ez a ló egész nap járni« (Háromszék); — történet = historia; pl. »Magyarország története.« Szarvas G.-hoz csatlakozom e részben (Nyelvőr I. k. 402–404. II. k. 462. 463. VI. k. 49–51.).

szava, melyet semmi kifogás sem érhet, nagyon sok, mely sokkal jobban van képezve, mint a helyette ma használt szó.« (IV. köt. 456. l.) — E tömérdek új szót, magától érthetőleg, nem bántja a Nyelvőr!

Kazinczynak és a nyelvújításnak mi orthologusok im e nyilatkozatokkal sokkal jobb szolgálatot teszünk, mint tesz a tisztelt értekező a következővel: »(Kazinczy) a nyelv-mívelést mindenestől a szépérzéknek és izlésnek rendeli alája.« Ha Kazinczy csakugyan így járt volna el, nem volna »tömérdek új szava, melyet semmi kifogás sem érhet stb.« — Az itt és már az új szók osztályozásánál idézett tételek szükségtelennök tesznek e részben minden további idézést. Minő alapja van mindezekkel szemben annak az állításnak, hogy: »Ha a megindult mozgalom (az orthologiacé) sikert aratva, dolgát odáig viszi, ez nem volna kevesebb, mint megsemmisítése mindannak, mit a nemzeti szellem megújhodása nálunk két embernyomon át szóban és irodalomban szépet, dicsőt teremtett« — ?

De talán másképen cselekedett az orthologia, mint a mikép nyilatkozott. Korántsem. Előrebocsátom, hogy én csak egyszer vagy kétszer vehettem részt a szó- és szólásjavító tanácskozásokban. Ezekből 1875. évi január hónaptól kezdve 1877. évi február közepéig körülbelül százharmincz olyan szó került ki, a melyeket a Nyelvőr mintegy hetven hibás kifejezés helyébe ajánlott. Ide iktatom:

Hibásak:	Ajánlottak:
rakpart	rakodó
raktár	tár (magtár, vászontár stb.)
	árház (magazin)
idény	vad
vigarda	vigadó
szálloda	fogadó (hótel)
	szálló (herberg)
	vendéglő (restauration)
szivély	szivesség
szivélyes	szíves
	kedves
	nyájas

<i>Hibásak:</i>	<i>Ajánlottak:</i>
gyermek-menhely	gyermek-menedékhely
honvéd-menház	honvéd-menedékház
szellemdús	szellemes
kenetteljes	kenetes
vízbü	bővizű vagy gazdag (forrás)
bölcsöde	bölcsőház
kisdedóvoda	kisdedóvó
képezde	képző intézet
talány	rejtvény (szintén új szó)
egylet	egyesület
járda	járó
tömkeleg	átvesztő
horderő	fontosság
	hatás
horderejű	fontos
	hatásos
	hathatós
	mélyreható
	messzevágó
	messzeható
hordképes	bíró
hordképesség	bírósság
hordszék	gyaloghintó
gazdász	gazda
bölcsész	bölcselő
festész	műfestő
	képiró
történész	történetíró
építész	műépítő
tévút	vakút
	álösvény
tévhit	balhit
	hamis hit
	eretnekség
kétely	kétlés (skeptis)
	kétség (zweifel)

<i>Hibásak:</i>	<i>Ajánlottak:</i>
önkivület	eszméletlenség
	be nem számíthatóság
felület	felszín
okmány	oklevél
	okirat
ormány	orny
bizottmány	bizottság
kóroda	kórház
tébolyda	örültek háza
nevelde	nevelő ház
	nevelő intézet
távírni, táviratozni	hírezeni vagy hírzenni
telegraf	hírező vagy hírző
telegrafic	hírzés vagy hírezés
telegramm	hírzet vagy hírzemény
telegrafist	hírzős, hírezős vagy hírző tiszt
telegrafen-amt	hírző-hivatal
telegrafiren lassen	híreztetni
távgyaloglás	verseny-futás — ha verseny- zésből történik ;
	verseny-gyaloglás
	célfutás — ha célhoz jutás a föltétel ;
távlovaglás	célgyaloglás
	verseny-lovaglás
	céllovaglás
távevezés	verseny-evezés
	célevezés
kebelbarát	jó, kedves, édes barátom
lovar	mülovas
lovarda	lovas-csarnok
rugany	rügő
otthonatlan	barátságatlan
	rideg
	zord
	borzalmas

<i>Hibásak:</i>	<i>Ajánlottak:</i>
nélkülöz	nincs
	elvan (nélküle)
biztonság	biztosság
hirnök	hirmondó
	hirdető
ügyér	miniszter
tetszalott	álhatott
fegyverképes	fegyverfogó
	fegyverfogható
	fegyverbíró
	fegyverviseelő
	fegyverforgató
	fegyvervonó
munkaképes	dolgozni tudó
	munkabíró
	dologgyőző
	dologra való
udvarképes	udvarzó
	udvarozható
	udvarjáró
	udvarjárható
	udvarba járó
	bejárós (az udvarba)
	udvarlító
	udvarlátogató
	udvaros
	udvarosi
szolgálatképes	szolgálható
	szolgálatbíró
	szolgálni tudó
	szolgálatra való
szabadalomképes	szabadalmazható
nyugdíjképes	nyugalomdíjazható
	nyugalmi díjra való
	nyugalmazható
	nyugalmazni való

<i>Hibásak:</i>	<i>Ajánlottak:</i>
harcképes	harczoló
	harczolható
	harczbíró
	harczba való
kormányképes	kormányra való
váltóképes	váltóadható
	váltóállítható
	váltóra való
választóképes	választó
eligibilis (a kit meg lehet vá-	választható.
lasztani)	

Az ajánlott szók nagyobb számát az a cél magyarázza, hogy a majd keletkezendő véleménycserének tágabb tér nyíljen. E szók a magyar nyelv törvényeit, természetét meg nem hazudtató ép egészséges alakok. De ne feszegessük ezt. Annyi bizonyos, hogy a halálra szánt hetven szónak szabályosakkal fölcserélése nem pusztítaná el a nyelvgazdagítás birodalmát. — »De az Antibarbarus« — azt mondják — »jóval tovább ment; tömérdek szónak izent hadat.« — Lássuk ezt is a szók elősorolása nélkül. Az Antibarbarusban elősorolt hibás szóknak egy része olyan, a melyet zárjelbe tesz, más szónak javaslása nélkül; sok más szó után ezt írja: »inkább« — pl. *alkatrész*: inkább *alkotó rész*; *árusítás*: inkább *árusítás*; — nem kevés olyan szó is van benne, a mely vagy épen nem, vagy alig használatos, pl. *alkrész*, *üponcz*, *emlény*, *hátrány* (*hátrálék* értelemben). — Führer Ignácznak »Magyartalanságok« című glossariumában sem nagyon számosak a megrótt új alakítások. Az új szók ezrivel készültek; és most a legrosszából való egypár száznak a kiirtásáról van szó. Ezeknek szabályosakkal pótlása rombolná le a nyelvújítás kincses táráját?!

Megengedem, hogy a forgalomból kitagadásra szánt szók egyike-másika megmaradhatna talán; és én e részben kész vagyok a lehető legvégsőbb határig elmenni. Meglehet az is,

hogy az elfogadásra ajánlott szók egyike-másika nem ajánlatos, ha alakítás tekintetében kifogástalan is. Részletekbe most ez irányban azért nem bocsátkozom, mert a »per tangen-tem« kifogásolás, legalább is némileg beható bírálattal nélkül — a mely most lehetetlen — czélra úgysem vezetne.

És itt eljutottam a kérdésnek sarkpontjához, a melyet a bevezetésben jeleztem: Ha a tisztelt értekező visszaállítja vala a kérdést arra a térre, a melyről 1875-ben lesíklott, — nem az orthologia taszította le! — és ha azon a téren, az ő szerinte is kiküszöbölendő alkotások elsorolása mellett, bármily keményen bírálja is a Nyelvőr-ék eljárását; ha például azt veti szemökre, — *de minden egyes esetben okot okkal, adatot adattal czáfolva* — hogy kelleténél több szót róvnak meg, kelleténél többnek a kiirtását javasolják, hogy ez meg az a szabály még kétes, hogy ez meg az a javasolt szó helytelen, a czéljuk meg nem felelő, — az ilyen bírálattal ellen legkisebb kifogást sem tennék. Számtalanszor és évek óta mondja ezt a Nyelvőr is! E helyett mit találunk az értekezésben? kevés kivétellel ismétlését annak, a mit a harez kitörések és folytán a neologianak akkori bajvivői mondottak; vagyis egy-két részletnek fölünnen való tárgyalását, — hogy úgy mondjam: pedzését és nem csekély számú vésszójólatokat, például: »a visszahatás« (az orthológiáé) »mindig tévesztőleg hat az értelemre, s ennek — — mindennek elibe vágó rohanását idézi elő.« (23. l.) — »Vigyázzunk, hogy oly kincset ne játszunk el, mely egyszer elveszve, többé vissza nem szerezhető soha.« (25. l.) — »Nemzetünk félszázados összes szellemi munkája van megtámadva és pusztulással fenyegetve.« (24. l.)

Ez nem kimutatása annak, hogy az orthologia ebben vagy abban az esetben hibát követett el; ez a szójavítás munkájának, mint egésznek, határozott elítélése. Azokat a nagy számra rugó új szokat, a melyeket a tisztelt értekező is kifogásol, nem bántja senki; a többinek legnagyobb részére nézve pedig azt mondja az értekező, hogy a szabályok, a melyeknél fogva mi ama szók kiirtását javasoljuk, kétes értékű dogmák; sőt mi több: alkotásuk módjait helyesli; az újabb alakításoknak — a vésszben nem forgók kivételével — egyik módját sem rosszalja; a jegyzékébe iktatott szók közül egyetlen-egyről

sem mondja, hogy kores, és hogy szabályossal kell pótolni. Mindebből csak jogosan következtetem, hogy tagtársam nézete szerint nincs *forgalomban lévő* olyan új szó, a melyet méltán sorolhatnák a kiirtandók közé. Az egyik-másik szótárban csak lézengő szokat czél nélkül rostálnám. Hol vannak tehát, a tisztelt értekező elismerése szerint is, a »túlzott újítás idétlenségei«, a melyeket rostálni szabad? A mikor ilyesmit keresek az értekezésben, délibábot kergetek. Az értekezés e szerint a nyelvújítás alkotásainak egy osztálya, t. i. a szók számára felállítja és fentartja egész ridegséggel a legitimitás elvét; másfelől pedig elvitatja és megtagadja a nyelvészettől ez alkotásokkal szemben a bírálás és hibaigazítás jogát. Ez homlok-egyenest ellenkezik a nyelvtudomány elveivel.

Tisztelt barátom veszélyesnek mondja az orthologia szóban forgó irányát. Ez aggodalmában nem osztozom. Az orthologia még akarva sem fenyegethetné veszélyrel a nyelvújításnak összes műveit. Ezt lehetetlenné tenné a közönségnek a megszokotthoz való szívós ragaszkodása; ez a »passiva resistentia« néven ismeretes nagyhatalom. Nem látjuk-e, mily lassan halnak el még az olyan kores szók is, mint például a *vigarda*? A már évtizedek óta közrosszallással találkozó *gazdász*, *gazdászlat* — nem tudom helyteleníti-e tisztelt barátom ezt a szó-párt — még ma is vitézül küzdenek elleneikkel: a régi jó *gazda* és *gazdaság* szókkal; és ki tudja, mikor fognak elenyészni? A forgalomban lévő szó, akármily rossz is, fennáll mindaddig, míg a másik, a jó, lassan-lassan ki nem pusztítja. Mi veszély van abban, ha véges-végül az ilyen kisebb-nagyobb mennyiségű rossz szokat jók váltják fel?

Nem fenyegeti-e ugyanilyen veszély az idegenszerű szólásokat, a germanismusokat s az eltorzult nyelvtani alakokat is? És ebben senki sem látja fenyegetve irodalmunk újabb vívmányait. A haladó nyelvtudomány az előadásnak számos kérdésére nézve új adatokat, és ezekkel együtt új igazságokat tár fel, a melyek megingatják, részben meg is döntik azt, a mit a nyelvtan eddig axiomának hirdetett. Beh sok ilyen vitás kérdés forog fenn a mi nyelvészetünkben! Egészen tisztában vagyunk-e már, — hogy a még eldöntetlen kérdések sokaságá-

ből csak kettőt emeljek ki, — a tárgyias és tárgyatlan ragozás kérdésével? Megállapodtunk-e már végleg akár csak az *a ki*, *a mely*, *a hol*, *a midőn*-féle szerkezetbeli *a* szó mivoltának is a meghatározásában? Pedig nagy küzdelem volt e szócskát illetőleg, és még ma is nagy az eltérés köztünk nyelvészek közt. Ha az ilyeneket magyarazzák az ifjuságnak, az nem baj; pedig mindez sokkal több az egyszerű szók kérdésessé tételénél; de ha ugyanez a vitás *szókat* illetőleg történik, ha (Ballagi Mór szerint): »a tudomány még ki nem forrott, kétes értékű adatait szent axiomákként az ifjuság eleibe táaljuk, még megérhetjük, hogy klasszikus korunk íróit mind egyetemben a sutba kell vetnünk.« Ez szélsőség!

Az új szók bírálat alá vétele szükséges; nem hogy veszélyes volna. De megmondom, mit tartok én veszélyesnek: veszélyes eljárás az, ha folyton-folyva azt hirdetjük, hogy »a kérdéses szókat már elfogadta a nyelvérzék, a közönség«; ha a megszokottságot és az ezzel karöltve járó kényelmet a nyelvtörvénynek fölébe tévén, azt mondjuk, hogy »e szók ellen hiába küzd a grammatikus stb.« Ebből komoly baj támadhat; mert az ilyen nyilatkozatoktól felbátorított »passiva resistentia« nemcsak a korcs szóktól, hanem a korcs szólásoktól és a többi solocismustól sem fog megválni. Veszélyes az, ha a szépirodalom művelőiben fölébresztjük és növeljük »az újabb irodalomnak összes vívmányaira« való féltékenységet; úgy tüntetvén föl az orthologusokat, tehát a nyelvészek nagy részét, mint amaz összes vívmányok megtámadóit. A nyelvújítás védelmének ez a módja 1875-ben támadt e helyen; folytatták a szépirodalmi sajtóban; és most e falak között, a hosszúság csend félbeszakításával, megújította a tisztelt értekező. Mindez megtermette gyümölcseit; és tisztelt tagtársunk nem áll magában az orthologianak ellenei között. Ime, az irodalom termékeiben is találkozunk mi orthologusok olyan kifakadásokkal mint: »Mi nem óhajtjuk, hogy a Nyelvőr »helyes beszédei« kedvéért egy újabb nemzedéknek épen szótárra kelljen szorulnia, ha például Kölcséyt meg akarja érteni.« (Vasárn. Ujs. 1875. 30. sz.) »Nincs jogotok az irodalmat és közéletet oly szóktól megfosztani, a melyeket elfogadott a nyelvérzék és szokás.« (A M. T. Akad. Évkönyvei. XV. köt.) stb. stb.

Tudom, hogy mindez »sine ira et studio« történik ellenünkben; de ez még sem tartóztathat annak a kijelentésétől, hogy mindez utóvégre is vád; és minthogy semmivel sincs behonyítva: igazságtalan vád. Aggodalmaim csak azért nincsenek e részben, mert hiszem és remélem, hogy a hadviselésnek ez a módja meg fog szünni köztünk. Folytatásának csak a nyelvügy vallaná kárát.

Az itt előadottakkal igyekeztem kimutatni tisztelt tagtársam fejtegetéseinek hibás voltát. Tételeit félremagyarázni, magától értetődőleg, nem volt szándékom. De a félreértés lehetősége soha sincs kizárva. Ez esetre köszönettel fogadok minden helyreigazítást. És ha a kölcsönös felvilágosítások terén kiderülne, hogy a közöttünk fenforgó ellentétek nem oly nagyok, mint a minőknek eddig látszottak, ezt én a vitás kérdésre és általában a nyelv ügyére nézve nagy nyereségnek tartanám.

A kérdés tisztába hozatala nagy akadályának tekinteném másfelől, ha Szarvas Gábor nem talált esalódnai abban, a mit már 1879-ben »A Nyelvőr és a szépirodalom« című cikksorozatában mondott és legújabbban is határozottan állít: hogy nem nagyszámú kivétellel, mondhatni az egész irodalmi világ s első sorban irodalmunk legjobbjai állanak az orthologianak ellenei között. (Nyv. VIII. köt. 146. 147. — X. köt. 59. stb. 107. stb.) — Költőink, prózairóink — mi tagadás benne — nincsenek megelégedve az orthologia eljárásával; eltérnek tőlünk a követendő alapelvek alkalmazásának akárhány részletére nézve; de nem hiszem, hogy köztünk és közöttük ellentét forogjon fenn, olyan ellentét, a minőt az ellennézetűek eddigi felszólalásai tüntetnek föl. Hiszen — hogy Szarvas Gábor kijelentésével éljek — a szépirodalom s különösen költőink jobbjai, a Nyelvőr-nek úgyszólván teremtdői, maguk is kívánták, hogy a többi közt »a korcs szavaktól is tisztítsuk meg a beszédet és írást, s adjunk jobbat helyettök.«

A kikkel az írók közül e részben eszmét cserélni alkalmam volt, azok egyike sem állította, hogy nincs az új alkotásoknak egy oly faja sem, a melyet elvetni és szabályossal fölcserélni ne kellene. Igaz, hogy sokan a korcsoknak elismert szók sorából is ótalmukba vesznek egyet-kettőt; némelyek ennél is többet, úgyhogy ha a tisztelt író közönség

kelleténél több ilyen szónak talál kivételes menedéket adni, vajmi kevés maradna az orthologiának kiszolgáltatandó gonosz-
tévők sorában. No de ez a gyakorlati alkalmazás kérdése; és
minthogy épen szók forognak kérdésben, bízom régi jó köz-
mondásunkban: »Szóból ért a magyar.«

Az irodalmi világ nem teheti magáévá a következő nyi-
latkozatot, a melyet egy kitünő tagtársunk az Akadémia 36-ik
ünnepies közülésében tett, és a mely — Szarvas Gábor nézete
szerint — a szépirodalom hivatalos kijelentése volna: »Egy
pár év óta az Akademiában egy egész ortholog párt alakult, a
mely a nyelvújítást mint elvet is kétségbe látsszik hozni, s
nemcsak egyes tévedéseket, hanem az újabb költészet és mű-
próza összes vívmányait is *mintegy* elítéli.« — Ugyan ki teszi
ezt? Nem uraim! Az orthologia még *látsszólag* sem vonja két-
ségbe a nyelvújítást, se mint elvet, se mint végbement tényt;
az irodalom vívmányait még *mintegy* sem ítéli el; sőt inkább
határozottan pártolja; csak hogy a korcs szókat nem sorolja a
vívmányok közé.

Nyelvünk fejlődésének mostani pályafokán az olyan
elnevezés, mint: »orthologusok pártja«, »neologusok pártja«
valódi anachronismus. A neologia működésének ma nincsen
tárgya, sem a még hiányzó szókincsek előteremtése, sem a
meglévők megvédése terén. A nyelvújítás-adta valódi szókincs
— és az nem csekély — mindnyájunk paizsa alatt áll; sőt nem
szabályos alkotásainak is tetemes része érintetlen marad. A
többi új szókat, a melyek az egésznek csekély részét teszik,
nem védeni kell, hanem elvetni és jókkal pótolni. E munkát
csak az orthologia végezheti; nem mint »párt«, hanem — a
mit nagyon óhajtunk — mint az írók, költők, tudósok össz-
hangzásban működő köre, tanácsa. Mondja is Szarvas Gábor:
»A vádolásnak még csak színét is kerülni akarjuk; csak any-
nyit említünk meg, hogy a javítás munkájában, a melynek
együttesen, vállalva kellett volna történnie, — hisz' mind-
nyájunk közös kincse, nyelvünk java, épsége forgott szóban,
egymagunkra valánk szorúlva.«

Ehhez én azt adom hozzá, hogy az egyoldalú munkának
még a legjobb esetben is kétséges a sikere. Egyik esetben
hiányozhatik alkotásaiiban a szabályosság; a mi minden körül-

mény közt hiba; másik esetben hiányozhatik bennök a műzlés-
adta vonzó erő; a mely nélkül az ilyen alkotás a már egyszer
megszokott rosszat is bajosan szorítja ki a forgalomból. All ez
a szókra, szólásokra s a szószerkezetek bármely nemeire nézve
egyaránt. Nagy szükség van tehát általában az összes erők
szoros együttműködésére; és ideje már, hogy a szóban forgó
harcz véget érjen. E szón »harcz« nem azt a nemét értem én
a vitatkozásnak, mely a maga természetes medrében folyván,
minél élénkebb és hullámosabb, annál inkább biztosítja a
sikert. Értem a kérdésnek olyan téren mozgását, a melyen az
egyszerű nézetkülönbség éles ellentétté fajul, s a kölcsönös
felvilágosítás és megértés lehetetlenné válik.

Szükségesnek tartottam rámutatni e küzdelem visszássá-
gaira, és elmondani nézeteimet a kérdés tárgyalásának egyedül
helyes módjáról. Mi, kik már évek óta magunkra szorúlva, sakara-
tunk ellen különállva viseljük az orthologus nevet, kötelességünk
érzetében mindenesetre folytatjuk a javítás munkáját; de elis-
merjük, hogy e munka a felforgó körülmények között nagy
akadályokba ütközik; és ez, természet szerint, kétséssé teszi
a sikert. A mindnyájunkkal közös ügy érdeke sürgetően kívánja
tehát, hogy a hozzáértők, — azok is, a kik helyeslik eljárásun-
kat, azok is, a kik kifogást tesznek ellene, — segítsék elő
közreműködésökkel a kérdésnek minden irányban kielégítő
megoldását. Ekkor a szóbirálat mezején is termékenyítő lesz
az eszmesurlódás. A vélemények *ilyen* harcának a vége nem
lehet más, mint a szépnek és jónak, a nyelvmívelés ügyének
teljes diadalma.